

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV SVĚTOVÝCH DĚJIN

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Andrea Bielková

Vnímání mouřenínů v alžbětinské Anglii

Perception of Moors in Elizabethan England

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a pouze na základě uvedených pramenů a literatury, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného či stejného titulu.

V Praze dne 22. prosince 2016

.....

Andrea Bielková

Poděkování

V prvé řadě bych ráda poděkovala prof. Ludi Klusákové za cenné rady a komentáře, které mi při psaní práce poskytla, a za trpělivost a laskavý přístup, který po celou dobu mého studia projevovala. Zároveň z celého srdce děkuji mé rodině a blízkým, bez jejichž podpory a víry by tato práce nemohla vzniknout.

Abstrakt

Text předložené práce se věnuje vnímání afrického obyvatelstva v alžbětinské Anglii. Práce se pokouší osvětlit společenský kontext, v jehož rámci se obraz Afričana, člověka s tmavou pletí, jako specifického Jiného vyvíjel. Práce si klade následující hlavní otázky: jaké významné celospolečenské fenomény měly zásadní vliv na formování a transformaci obrazu Jiného a v jaký výsledný obraz výše uvedené vlivy vyústily; zda a jak se tyto faktory projevíly v prezentaci prostřednictvím lidové kultury. Pramennou základnu analýzy tvoří především cestopisná tvorba a dramatická produkce daného období.

Klíčová slova:

Alžběta I.; mouřeníni; černoši; cestopisy; George Best; Richard Hakluyt; alžbětinské drama; *Othello*; *Kupec benátský*; *Bitva o Alcazar*; *Nadvláda chtíče*; *Titus Andronicus*; Maroko; Berbérie

Abstract

The thesis focuses on the perception of African population in Elizabethan England. It attempts to clarify the social context and environment in which the image of an African – a dark-skinned individual – emerged and developed. The main questions the thesis aspires to answer are as follows: what social phenomena had crucial impact on the formation and transformation of the image of the Other, and what form did the image resulting from these took upon; if and how were these factors reflected in the popular culture. The main sources for the analysis are primarily travel literature and theatre production of the Elizabethan period.

Key words:

Elizabeth I; Moors; Negroes; travel literature; George Best; Richard Hakluyt; Elizabethan drama; *Othello*; *The Merchant of Venice*; *Battle of Alcazar*; *Lust's Dominion*; *Titus Andronicus*; Morocco; Berbery

OBSAH

Úvod	6
Koncept Jinakosti.....	6
Klíčové pojmy.....	9
Dosavadní výzkum a struktura práce	10
1. Cestopisná produkce a popisy afrického obyvatelstva v alžbětinské Anglii.....	12
1.1 Klasické a středověké dědictví	12
1.2 Objevné plavby a cestopisná produkce v Anglii 16. století.....	14
1.3 George Best a jeho Pravdivá výpověď	16
1.4 Richard Hakluyt a jeho Nejdůležitější plavby	19
1.5 Produkce závěru 16. století.....	21
1.6 Závěr	23
2. Anglo-africké vztahy a africké obyvatelstvo v alžbětinské Anglii	25
2.1 První kontakty a vztahy mezi Anglií a Afrikou	25
2.2 Cizinci v alžbětinské Anglii	28
2.3 Mouřeníni, černoši a alžbětinský Londýn.....	31
2.4 Závěr	36
3. Afričané v alžbětinské lidové kultuře.....	37
3.1 Mysteria a morality	37
3.2 Dvorské masky	39
3.3 Alžbětinské lidové divadlo.....	41
3.4 Králové a princové.....	42
3.5 Otroci a ďáblové	48
3.6 Shakespearův vznešený divoch	54
3.7 Shrnutí.....	57
Závěr	58
Bibliografie	61
Prameny	61
Sekundární literatura	61

Úvod

Koncept Jinakosti

Koncept Jinakosti zaujímá v posledních desetiletích významné místo napříč různými vědními disciplínami, v jejichž rámci byl různě definován a bylo k němu přistupováno různými způsoby. Hlavním cílem této pasáže je snaha dojít prostřednictvím syntézy k odpovědím na čtyři základní otázky: zaprvé, čím je zapříčiněna potřeba jasně definovat a vymezit představitele Jiného a jak k tomuto základnímu vymezení dochází? Zadruhé, za jakých okolností, v jakých situacích a jakých podob nabývá střet s Jiným? Zatřetí, k jakým typům reakcí při setkání s Jiným dochází, soustředíme-li se zejména na setkání dvou odlišných kultur? Začtvrté, které skupiny byly nejvýraznějšími reprezentanty Jiného v raně novověké Evropě?

Snažíme-li se odpovědět na otázku, co je obecně příčinou lidské potřeby vymezovat Jiné uvnitř vlastní kultury, je důležité si nejprve uvědomit, že Jinakost je ve své podstatě konstrukt. V rámci sociální psychologie je Jinakost definována jako výsledek jedincovy potřeby definovat sebe sama, jasně vymezit skupiny, do nichž jedinec patří, a skrze to pak dojít k určité stabilitě. Důležitým rysem tohoto procesu je především jeho *aktivnost*: jedinec se aktivně snaží definovat svoji identitu, chránit ji a upevňovat ji.¹ Aby to bylo možné, jedinec se snaží definovat nejen sebe, ale také komunitu, s níž se identifikuje. Podstatné je, že tato sebekategorizace a vymezování se vůči Jinému nastává nikoliv skrze definování sebe sama či komunity, k níž jedinec přísluší, nýbrž právě skrze definování Jiného.² Vytvoření hranic mezi jedincovým prostředím a prostředím Jiného je v tomto procesu zásadní: spojujeme-li identitu jedince s konceptem domoviny, Jinakost okupuje prostor, který se nachází za hranicí jedincovy identity.³ Charakteristickým rysem Jinakosti je pak určitý stupeň nepřístupnosti či nedostupnosti, a to nejen v čistě geografickém slova smyslu, ale také ve smyslu sociálního, mentálního a kulturního prostoru. Znamená to, že do prostředí, v němž žije specifická skupina obyvatelstva sdílející kolektivní identitu, nemají reprezentanti Jiného přístup.⁴ Důsledkem a zároveň nezbytnou součástí procesu konstrukce obojího – individuální/kolektivní identity na straně jedné a Jinakosti na straně druhé – se tak stává dichotomie *já-on* (nebo *my-oni*).⁵

¹ Luďa KLUSÁKOVÁ, *Prostředí a identita*, in: Karel KUBIŠ (ed.), *Obraz druhého v historické perspektivě II: Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Praha 2003, s. 60.

² KLUSÁKOVÁ, *Prostředí a identita*, s. 61.

³ Luďa KLUSÁKOVÁ – Karel KUBIŠ, *Introduction*, in: *Meeting the Other: studies in comparative history*, Praha 2006, s. 9.

⁴ KLUSÁKOVÁ – KUBIŠ, *Introduction*, s. 9.

⁵ KLUSÁKOVÁ – KUBIŠ, *Introduction*, s. 8.

Indikátory, na jejichž základě je pak určeno, kdo je do dané společnosti začleněn a kdo vyčleněn, vychází z konkrétního souboru prvků a procesů (tzv. kódy distinkce), jež charakterizují danou skupinu. Základními rozlišujícími prvky jsou zvyky, tradice a rituály, přičemž nejdůležitějším kódem distinkce zůstávalo po dlouhou dobu náboženství.⁶

Další důležitou otázkou je problematika střetu s Jinakostí. K tomuto střetu může docházet na několika základních rovinách,⁷ z nichž právě dvě jsou pro následující práci obzvláště důležité: rovina právní a rovina kulturní. Jinakost na úrovni právní je založena na jednom nebo několika prvcích, které Jiného odlišují od majoritní společnosti. Podstatným faktem je, že obě strany sdílí tentýž jazyk a kulturu. Reprezentanty Jiného na této rovině tak mohou být lidé, kteří porušili určité normy, jež byly danou společností formulované, respektované a kontrolované.⁸ Celkově je však stupeň odlišnosti u konfliktu probíhajícím na rovině právní relativně nižší než v případě střetu probíhajícího na rovině kulturní. Ke konfliktu na úrovni kulturní pak dochází převážně v průběhu setkání dvou odlišných a na sobě navzájem nezávislých kulturních systémech. Za typický příklad tohoto typu Jinakosti lze považovat případy objevitelů, dobyvatelů či misionářů, kteří pronikli do neznámého prostředí. Jinakost je v tomto případě vzájemná, oboustranně prožívaná: jak ze strany toho, kdo do „jiné“ společnosti vstupuje, tak ze strany společnosti, do níž je pronikáno.⁹

Důležitým faktem, který na tomto místě nesmí být opomenut, je role stereotypů, jimiž je výchozí pozice při setkání dvou odlišných kultur zatížena. Postoj k Jinému je tak silně předurčen nejen odlišným náboženským, morálním a kulturním zázemím, ale také právě stereotypy.¹⁰ Stereotyp bývá běžně klasifikován jako konstrukt, jako aplikace zjednodušených, zakořeněných vzorců či klišé, které nejsou většinou založeny na autentické zkušenosti.¹¹ Hlavní rolí stereotypu je zjednodušení a urychlení klasifikace určitého fenoménu či osoby. Dochází-li tedy ke střetu s určitým fenoménem či osobou, je tento nejprve definován a až poté pozorován a analyzován.¹² Je také nutné si uvědomit, že stereotyp ve své podstatě nemusí být zcela nesprávný; podstatný je fakt, že zdůrazňuje a zveličuje jisté prvky reality na úkor jiných.

⁶ kol., *Namísto úvodu: „My“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky*, in: *Obraz druhého v historické perspektivě II: Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Praha 2003, s. 20-21.

⁷ kol., *Namísto úvodu*, s. 12-13.

⁸ Bylo-li toto porušení norem odhaleno, sankce za porušení mohla nabýt dvou podob: buď se mohlo jednat o sankci morální (např. stigmatizace či zavržení) nebo se mohlo jednat o sankci trestněprávní (došlo-li zároveň k překročení zákona). Nicméně, v obou případech bylo výsledkem vyloučení trestaného z dané společnosti, čímž se jedinec stal Jiným (kol., *Namísto úvodu*, s. 12-13).

⁹ kol., *Namísto úvodu*, s. 13.

¹⁰ KLUSÁKOVÁ – KUBIŠ, *Introduction*, s. 9.

¹¹ KLUSÁKOVÁ, *Prostředí a identita*, s. 65.

¹² kol., *Namísto úvodu*, s. 15.

V takovéto obecné formě je pak aplikován na kulturní situace, které se od sebe radikálně liší. Stejně důležité je uvědomit si, že i v případě autentické zkušenosti a hodnocení z ní vycházejícího není výsledná klasifikace zcela objektivní a všepostihující: pozorovatelova výchozí pozice je ztížena kulturní vzdáleností.¹³ V tomto případě je pak výsledkem pozorování „obraz“: pozorovatel vytváří své hodnocení pouze z určitých „realit“, které si při procesu pozorování vybírá, přičemž hrozí, že vstupuje-li pozorovatel do prostředí, jež důvěrně nezná, opomene celou řadu detailů, které jsou nezbytné pro to, aby bylo poskytnuto kompletní, objektivní hodnocení.¹⁴

V otázce typů reakcí, ke kterým dochází při střetu s Jinakostí, lze pozorovat dvě základní protichůdné reakce. V prvním případě se jedná o popření či ignorování kulturní propasti mezi pozorovatelovou kulturou a kulturou Jiného. Výsledkem této reakce je ne/vědomá asimilace Jiného prostřednictvím analogie. Jiné je pak vnímáno jako odraz pozorovatelova já, čímž se stává pro pozorovatele srozumitelným.¹⁵ V druhém případě se jedná o ne/vědomou konstrukci cizí kultury jako opaku ke kultuře pozorovatelů vlastní.¹⁶ Je však důležité si uvědomit, že ať už se jedná o první nebo o druhou reakci, obraz jedné kultury o kultuře druhé bývá velmi často stereotypizován. Ačkoliv tato stereotypizace může mít i pozitivní rysy, ve většině případů dochází k převrácení obrazu sebe sama, což vede k vytvoření co největší možné vzdálenosti mezi Jiným a pozorovatelem. Výsledkem takovéto inverze je pak zjednodušená domněnka: „my“ jsme lidští a civilizovaní, zatímco „oni“ jsou barbaři, jen málo odlišní od zvířat. Tímto způsobem jsou ostatní, jež nezahrnuje kultura pozorujícího, transformováni do vzdáleného, neurčitého, exotického a (morálně a/nebo fyzicky) monstrózního Jiného.¹⁷

Pro antické Řecko a Řím byla Jinakost spojována s těmi, kdo nepřijali antickou kulturu, jazyk a nadvládu, pro středověkou křesťanskou Evropu byla hranice mezi „my“ a „oni“ konstruována na základě náboženství.¹⁸ K výrazné změně však dochází v období raného novověku: díky objevným plavbám, které byly v tomto období hojně podnikány, se prostor pro definování Jinakosti radikálně rozšiřuje. Je to právě období raného novověku, kdy setkávání s Jinakostí nabývá na intenzitě, ať už se jednalo o objevné plavby do Nového světa, nebo o

¹³ kol., *Namísto úvodu*, s. 15.

¹⁴ kol., *Namísto úvodu*, s. 15.

¹⁵ Burke tento typ reakce ilustruje na analogii, kterou vytvořil Vasco de Gama, když poprvé vstoupil do indického chrámu, kde spatřil sochy Bráhmy, Višnu a Šivy – de Gama je pak interpretoval jako obraz Svaté Trojice (Peter BURKE, *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*, London 2001, s. 123).

¹⁶ Zářným příkladem je pak *Píseň o Rolandovi*, kde je islám popsán jako ďábelská inverze křesťanství a kde jsou muslimové vykresleni jako uctívající pekelné Trojice složené z Apollóna, Mohameda a jistého ‚Termaganta‘ (BURKE, *Eyewitnessing*, s. 124).

¹⁷ BURKE, *Eyewitnessing*, s. 126.

¹⁸ KLUSÁKOVÁ, *Prostředí a identita*, s. 61.

výpravy do oblasti Východu či Afriky. Pro křesťanskou Evropu byli výraznými reprezentanty Jiného muslimové.¹⁹ Pro analýzu konfliktu mezi dvěma na sobě relativně nezávislými kulturními systémy je pak klíčová práce Edwarda Saida, *Orientalismus*.²⁰ Jak Said poukazuje, nejdůležitějším krokem, který měl radikální vliv na percepci Orientu západním světem, byla skutečnost, že Evropané vytvořili určitou imaginární geografickou hranici, jejímž prostřednictvím rozdělili svět na dvě části: na Východ a Západ, Okcident a Orient, civilizované a necivilizované. Stručně řečeno, byla vytvořena binární opozice *my-oni*, v jejímž rámci se Západ definoval tím, že promítl převrácený obraz sebe sama do své představy Orientu: v západním vnímání tak Orient reprezentoval podřízenost, zaostalost, iracionálnost a divokost, zatímco Západ zosobňoval nadřízenost, pokrokovost, racionálnost a civilizovanost.

Klíčové pojmy

V první řadě je nezbytné zastavit se u samotného termínu *černá rasa*. Nálepky *černá* bylo v období raného novověku užíváno poměrně volně. Jak upozorňuje E. A. J. Honigmann, toto označení se de facto vztahovalo na všechny neevropské rasy, které byly byť jen o něco tmavší, než většina Evropanů.²¹ Neméně důležitý je i fakt, že označení *černý* se v širším kontextu nemuselo vztahovat výlučně na rasu, ale mohlo stejně tak referovat k víře. Jak poznamenávají Ania Loomba a Jonathan Burton, v Anglii, ale i jinde v Evropě, byla dlouho *černá* asociována s Židy, a to na obou rovinách: rasové i náboženské.²²

Soustředíme-li naši pozornost na samotné africké obyvatelstvo, v raném novověku se k němu v anglickém prostředí vážou dvě základní označení: *mouřenín* (Moor) a *černoch* (Nigro/Negro). Pokud byl termín *mouřenín* chápán v souvislosti s popisem rasy, odkazoval především k obyvatelstvu severní Afriky (Maroka, Mauritánie a Berbérie). Zároveň se však termín mohl vztahovat obecně k africkému obyvatelstvu, odlišujíc mezi *bílými*, *černými* a *snědými mouřeníny*. V širším kontextu pak mohlo označení *mouřenín* zahrnovat téměř kohokoliv, kdo měl tmavší pleť, tudíž třeba i severoamerické indiány.²³ Termínu *černoch* pak bylo užíváno především v souvislosti s obyvatelstvem subsaharské Afriky.²⁴ Zároveň je třeba zdůraznit, že aplikace těchto pojmů nebyla s geografickým dělením afrických oblastí pevně

¹⁹ KLUSÁKOVÁ, *Prostředí a identita*, s. 59.

²⁰ Edward SAID, *Orientalismus: západní koncepce Orientu*, Praha 2008.

²¹ E. A. J. HONIGMANN, *Introduction*, in: Othello, ed. E. A. J. HONIGMANN, London 1997, s. 15.

²² Jonathan BURTON – Ania LOOMBA, *Race in Early Modern England*, London 2007, s. 12.

²³ Michael NEILL, „Mulattos,” „Blacks,” and „Indian Moors”: Othello and Early Modern Constructions of Human Difference, *Shakespeare Quarterly* 49, 1998, s. 364

²⁴ Emily C. BARTELSONOVÁ, *Too Many Blackamoors: Deportation, Discrimination, and Elizabeth I*, SEL 46, 2006, s. 308.

svázaná a v řadě případů spíše reflektovala charakter vztahů Anglie ke konkrétnímu Jinému. Zatímco termín *černoch* konotoval především dominanci nad tímto Jiným, termín *mouření* neměl tak silně negativní zabarvení a pojímal do sebe různé aspekty anglo-afrických vztahů, akcentující zejména určitou kulturní srozumitelnost a kooperativnost.

Dosavadní výzkum a struktura práce

Co se týče dosavadního výzkumu zabývajícího se černošským obyvatelstvem v alžbětinské Anglii a jeho obrazu v anglické lidové kultuře, v anglofonním prostředí mu byla věnována zvýšená pozornost zejména v posledních desetiletích. Přibližně od osmdesátých let vznikají práce, které mapují přítomnost afrického obyvatelstva na Britských ostrovech. Základní přehledy nabízí práce Petera Fryera²⁵ a Gerziny Hoolbrook Gretchenové.²⁶ Jejich publikace se však soustředí především na období pozdějšího novověku a tudorovské Anglii věnují pouze malý prostor. Přelomovým počinem je v tomto ohledu publikace Imtiazze Habiba,²⁷ u něhož je těžištěm výzkumu právě alžbětinský Londýn, avšak věnuje pozornost i dalším anglickým oblastem, v nichž je africká přítomnost doložena. Nejnověji se tímto tématem zabývá Miranda Kaufmannová v publikaci *Black Tudors*, jejíž vydání je však naplánováno až na rok 2017. Vztahu alžbětinské lidové kultury a Jinakosti bylo věnováno mnohem více pozornosti, zejména prostřednictvím řady literárněvědných analýz rozebírajících jednotlivé alžbětinské divadelní hry. Obrovským přínosem pro tuto práci byla publikace Virginie Mason Vaughanové,²⁸ která se věnuje vývoji anglické divadelní praxe ve vztahu k vyobrazování vizuálně odlišného Jiného a snaží se vysledovat, jakými faktory byl výsledný obraz o tomto konkrétním Jiném ovlivněn. Společně se svým manželem, Aldenem T. Vaughanem, pak zasazují dané téma do širších historických souvislostí a sledují, jak byly kontakty s tímto Jiným reflektovány v divadelní a cestopisné tvorbě raně novověké Anglie.²⁹

Následující práce se snaží téma střetávání anglického prostředí s africkým Jiným sledovat z dvou perspektiv. Tou první je snaha zmapovat navazování a budování kontaktů Anglie s Afrikou. Pozornost je věnována jak teritoriím severoafrickým, tak subsaharským, přičemž zvláštní důraz se klade na komparaci povahy vztahů Anglie k oběma oblastem. Jelikož však byl kontakt s tímto konkrétním Jiným budován nejprve zprostředkovaně, skrze

²⁵ Peter FRYER, *Staying Power: The History of Black People in Britain*, Edmonton 1984.

²⁶ Gretchen Holbrook GERZINA, *Black London: Life before Emancipation*, New Brunswick 1995.

²⁷ Imtiaz HABIB, *Black Lives in the English Archives 1500-1677: Imprints of the Invisible*, Aledrshot 2008.

²⁸ Virginia Mason VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness on English stages, 1500-1800*, Cambridge 2005.

²⁹ Alden T. VAUGHAN – Virginia Mason VAUGHANOVÁ *Before Othello: Elizabethan Representations of Sub-Saharan Africans*, *The William and Mary Quarterly* 54, 1997.

cestopisnou tvorbu, první kapitola mapuje právě tento typ pramene, který vytvářel určitý základ, od něhož se pozdější anglická zkušenost s Afrikou odvíjela a jímž byla do značné míry ovlivňována. Druhá kapitola se zaměřuje na přímé kontakty anglické společnosti s africkým světem. Hlavní důraz je kladen na reflexi anglo-afrických vztahů v druhé polovině 16. století, mapuje však také přítomnost afrického obyvatelstva na anglické půdě, a to v širším kontextu cizinecké problematiky za Alžbětiny vlády. Poslední kapitola se věnuje konkrétním příkladům alžbětinské lidové kultury, které reflektovaly daný typ Jinakosti. Těžištěm kapitoly je anglická dramatická praxe konce 16. století, konkrétně produkce veřejných divadel, které vytvářely prostor, jenž umožňoval snadné prolínání vysoké a nízké kultury a který do sebe pojímal nositele obou těchto kultur. Analytická část kapitoly se věnuje korpusu her, v nichž černošské postavy vystupují buď jako hlavní nebo jako významné vedlejší postavy a které byly v době svého vzniku mezi alžbětinskými diváky velmi populární. Hlavním cílem práce je pak snaha reflektovat, jaké faktory měly vliv na formování a transformaci obrazu Jiného a v jaký výsledný obraz tyto vlivy vyústily. Práce se také pokouší zmapovat, zda se tyto faktory projevíly v prezentaci prostřednictvím lidové kultury, a pokud ano, jaké podoby nabývaly.

1. Cestopisná produkce a popisy afrického obyvatelstva v alžbětinské Anglii

Následující kapitola se věnuje popisům afrického obyvatelstva, které kolovaly v anglickém prostředí v druhé polovině 16. století formou cestopisné produkce. Primárně se soustředí na dva okruhy: zaprvé práce kolující v Anglii v období před Alžbětíným nástupem na trůn, ať už se jedná o domácí nebo kontinentální produkci, překládanou do anglického jazyka; zadruhé, originální domácí tvorba druhé poloviny 16. století. Důraz je kladen zejména na postižení proměny legitimizující základny vysvětlující tmavou barvu pokožky (Bible; snahy o vědecká vysvětlení tmavé barvy pleti), stejně jako na rozšiřující se obsahovou stránku cestopisů (popis prostředí, kultury a tradic; fyzické aspekty; psychologické rysy a kvality).

1.1 Klasické a středověké dědictví

V anglickém prostředí se s obrazem Jiného ve smyslu *černé rasy* setkáváme již od období středověku, kdy zde kolovaly Hérodotovy *Dějiny* či *Dějiny světa* Plinia Staršího, které na tento typ jinakosti reagovaly. I přesto, že se oba autoři zabývali mnohem širší tematikou, do určité míry se věnují také popisu konkrétních skupin afrického obyvatelstva a jejich zvyků a snaží se o vysvětlení tmavé barvy pokožky. Hérodotos se ve svých *Dějinách* v této souvislosti zaměřuje zejména na Egypt, respektive na odlišnost mezi egyptským a etiopským obyvatelstvem. Ačkoliv je v tomto případě akcentována především černá barva pleti, kterou Hérodotos vysvětluje jako důsledek horkého klimatu, rasa pro něj nepředstavuje klíčový aspekt distinkce. Tím je naopak jazyk, prostřednictvím něhož odlišuje obyvatelstvo civilizované (používající řečtinu) a necivilizované (používající barbarské jazyky). U Plinia pak můžeme sledovat širší záběr afrických oblastí, kterým se věnuje. Zásadním prvkem, vystupujícím z jeho díla, je však řada fantaskních vyobrazení afrického obyvatelstva, které si zachovaly své místo i v pozdějších pracích včetně těch vznikajících v alžbětinské Anglii. Oba dva texty představovaly jakýsi základ, díky kterému se evropské obyvatelstvo mělo možnost seznámit s popisy odlišné barvy pleti, avšak kvůli jazykové bariéře kolovaly pouze u velmi úzké skupiny populace a fungovaly spíše jako podklad pro pozdější cestopisnou produkci.

Ta je v anglickém prostředí v období středověku zastoupena zejména cestopisem Johna Mandevilla ze 14. století. *Cesty Sira Johna Mandevilla*, sepsané původně francouzsky v padesátých letech 14. století a přeložené záhy do angličtiny letech v sedmdesátých, popisují putování anglického rytíře do Svaté země, Egypta a dále na východ. I když je obsah cestopisu prezentován jako přímá autorova zkušenost, výzkumy z 19. a 20. století prokázaly, že se

nejedná o originální dílo, ale spíše o kolekci materiálů sesbíranou z dostupných cestopisů, kronik a encyklopedií, jež je obohacena o podrobné popisy dějin, zvyků, náboženství a tradic popisovaných společenství.³⁰ Pro Mandevillovo dílo je klíčové klimatologické vysvětlení tmavé pleti obyvatel Afriky: podle něj je to právě horké africké klima, které způsobuje, že tamní obyvatelstvo má tmavou barvu pokožky. Přestože řada informací, které jsou čtenáři prezentovány, osciluje na hranici mýtu a fantazie,³¹ představuje Mandevillův cestopis mezník ve formování představ o jiných rasách, které si již našly cestu k širší veřejnosti díky brzkým překladům do vernakulárních jazyků; koneckonců, *Cesty* patří mezi jednu z prvních anglických tištěných knih (1496). Zároveň se Mandevillovy *Cesty* těšily obrovské popularitě. Jak uvádí Benjamin Braude, jednalo se o nejčtenější cestopis v období od jeho vzniku do konce 16. století, který byl také nahlížen jako nejvyšší autorita v rámci cestopisné produkce a jako nespolehlivější dostupný popis světa.³²

Díky oblibě, kterou si toto dílo získalo zejména v souvislosti s počínajícím rozmachem objevných plaveb, zastával Mandeville zásadní místo nejen v anglickém prostředí, ale navázala na něj také řada kontinentálních autorů. Z těch je nutno na tomto místě jmenovat alespoň Johannese Boemuse³³ či Andrého Théveta,³⁴ jejichž díla kolovala v Anglii v druhé polovině 16. století v překladech. Přestože lze v některých pasážích pozorovat zárodky snah o objektivnější přístup k popisovaným skupinám afrického obyvatelstva, oba texty stále silně navazují na svého středověkého předchůdce. Například u Théveta se na jedné straně objevují už určité snahy o preciznější diferenciaci vycházející z odlišných odstínů tmavé pokožky,³⁵ na straně druhé je však jeho práce silně zakořeněna v Mandevillově klimatologickém konceptu. Toto pojetí Thévet ještě rozšiřuje o argumenty psychologického rázu: podle něj extrémní horko afrického podnebí vysává teplo ze srdce a dalších orgánů na povrch těla, v důsledku čehož mají Afričané sežehnutou pokožku, avšak uvnitř jsou chladní.³⁶

³⁰ „Sir John Mandeville, “*Encyclopaedia Britannica. Encyclopaedia Britannica Online*. Encyclopaedia Britannica Inc., 2016. Web. 22. Čer. 2016 <<http://www.britannica.com/biography/John-Mandeville>>.

³¹ Například, když Mandeville popisuje Etiopany, uvádí, že muži zde „mají pouze jednu nohu a chodí tak rychle, že je velký div, a je to tak veliká noha, že její stín zakryje jejich tělo před sluncem nebo před deštěm, když si lehnou na záda“ (Alden T. VAUGHAN – Virginia Mason VAUGHANOVÁ, *Before Othello: Elizabethan Representations of Sub-Saharan Africans*, *The William and Mary Quarterly* 54, 1997, s. 22).

³² Benjamin BRAUDE, *The Sons of Noah and the Construction of Ethnic and Geographical Identities in the Medieval and Early Modern Periods*, *The William and Mary Quarterly* 54, 1997, s. 116.

³³ *Omnium Gentium Mores, Leges et Ritus* (1520; přeloženo do angličtiny v roce 1555).

³⁴ André THÉVET, *New Founde Worlde*, Dec 2016 <<http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-index?c=eebo;idno=A13665.0001.001>>. Vydána byla v 1557; přeložena do angličtiny pak v roce 1568.

³⁵ Barva pokožky obyvatel Egypta je tak mezi černou a bílou, jiní Afričané jsou zase hnědí (tzv. hnědí *mouřeníni*), respektive čistě černí (VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, s. 23).

³⁶ VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, s. 23.

1.2 Objevné plavby a cestopisná produkce v Anglii 16. století

Zásadním přelomem je však především období 16. století, které obecně znamenalo obrovský boom v mořeplavbě. Anglie zpočátku s objevnými plavbami zaostávala za svými kontinentálními protějšky; před nástupem Alžběty na trůn bylo v této oblasti podniknuto pouze minimum pokusů, navíc nepříliš systematických. S nástupem druhé poloviny 16. století však nastává období početných cílených objevných plaveb, jejichž primárním účelem bylo především aktivní zapojení do zahraničního obchodu. Toto úsilí pak v průběhu Alžbětiny vlády nabývá rozměrů výrazně expanzionistické zahraniční politiky. Pro naplnění těchto cílů tak byly zakládány jednotlivé obchodní společnosti³⁷ a vytyčeny směry, kterými měly být anglické zámořské plavby vedeny.³⁸ Ohromný rozmach pak na tomto poli zaznamenává Anglie v 80. letech především v souvislosti s Drakeovou cestou kolem světa. V době Alžbětiny vlády dochází také k prvním intenzivnějším objevným a obchodním kontaktům s africkým kontinentem; tomu se však bude věnovat podrobněji následující kapitola.

V důsledku rozmachu objevných cest analogicky roste produkce cestopisného zaměření. V 16. století se objevují nové překlady – nyní již do vernakulárního jazyka – nejen klasických, ale i kontinentálních děl. Znovu jsou vydávány práce Hérodota, i Plinia Staršího, a stejně tak *Mandevillův cestopis* se dočkal v průběhu 16. století několika opakovaných vydání v angličtině. Důležité však je, že v tomto období kromě překladatelské činnosti zažívá obrovský rozmach originální domácí produkce. Angličtí námořníci a cestovatelé měli nyní možnost sami podat svědectví na základě vlastních pozorování a zkušeností. Díky zvýšenému zájmu společnosti o výsledky objevných plaveb a o poznatky o nových kulturách tak informační báze narůstala nejen na kvantitě, ale také co do šíře distribuce ve společnosti, která byla nyní umožněna zejména díky knihtisku. Ačkoliv se nová generace nebyla schopna naplno oprostit od starší produkce reprezentované Mandevillem, jehož pasáže byly do nových děl inkorporovány,³⁹ charakter cestopisů produkovaných od poloviny 16. století se radikálně proměňuje. V předcházejícím období většina cestopisů rozlišovala v podstatě mezi severními zeměmi Afriky (Egypt, Berberské prostředí, někdy Maroko), které byly Evropanům díky dlouhodobým kontaktům známé, a zeměmi na jih od „Velké pouště,“ respektive pohoří Atlas.

³⁷ Moskevská společnost (1555); Berberská společnost (1585); Levantská společnost (1592); Východoindická společnost (1600).

³⁸ Jednalo se především o dvě základní trasy, hledající cestu na Dálný Východ: severozápadní cesta (vedená kolem Ameriky a spojená se jménem Martina Frobishera, který v 70. letech podnikl tři výpravy touto trasou) a severovýchodní cesta (vedená kolem Evropy).

³⁹ Například Richard Hakluyt začlenil Mandevillovy *Cesty* v jejich latinské verzi do prvního vydání svých *Principall Navigations...*; Walter Raleigh zase Mandevilla cituje ve svém díle *Objevení Guyany* (1596; *Discoverie of Guiana*).

S rozmachem objevných plaveb a intenzivnějšími kontakty se subsaharskými společnostmi však dochází k preciznější diferenciaci popisovaných společností. Přímá zkušenost evropských obchodníků a cestovatelů také podmínila celkový tón a cíl vydávaných cestopisů. Zatímco reedice Mandevillových, Thévetových či Boemusových textů si kladly za cíl spíše vyvolat ve čtenáři potěšení či úžas, nové cestopisy se snažily o větší objektivitu a přesnost předkládaných informací, jež by mohly posloužit při realizaci dalších politicko-ekonomických cílů anglického království. Jak však bylo uvedeno výše, řada autorů jednoduše nemohla setřást klasicko-středověké dědictví cestopisné produkce. Díla vydávaná v druhé polovině 16. století tak představují pestrou mozaiku kombinující mýticko-fantaskní popisy afrického obyvatelstva spolu se snahami o objektivní až vědecký přístup.

Kořeny originální anglické cestopisné produkce, jež by se alespoň částečně věnovala africkému kontinentu, lze datovat ještě před nástup Alžběty na trůn. Dílo Andrewa Boordea, *První kniha úvodu k poznání* (*The Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge*, 1542), představuje první anglickou cestovatelskou příručku Evropou. Přestože dílo pochází původně z počátku čtyřicátých let, poprvé bylo vydáno až v polovině let padesátých s reprintem v letech šedesátých. Boordeovo dílo vychází z jeho přímé cestovatelské zkušenosti, a i když se zaměřuje primárně na Evropu, obsahuje jeho text i dvě kapitoly věnované Egyptu a Berbérii. Při popisech afrického obyvatelstva pak Boorde nezachází do větších detailů; prakticky rozlišuje pouze mezi bílými a černými *mouřeníny*. Distinktivní prvek v této klasifikaci představuje faktor, zda jako skupina podléhá obchodu s otroky či nikoliv.⁴⁰

První větší antologií zahrnující jak domácí, tak kontinentální cestopisnou produkci je *Historie cesty do Západní a Východní Indie* (*The History of Travayle in the West and East Indies*; 1577) sestavená v průběhu padesátých let Richardem Edenem a dokončená po jeho smrti Richardem Willesem v sedmdesátých letech. Produkce zde zastoupená do určité míry opakuje obrazy přítomné v klasických textech a u Mandevilla. Například zpráva z pera Roberta Gainshe obsahuje typické mandevillovsko-pliniovské popisy některých afrických kmenů, jejichž členové nemají hlavy, ale oči a uši jim vyrůstají přímo z hrudě; stejně tak opakuje mýtus o Antropofázích, žijících z lidského masa.⁴¹ Zároveň jsou však v antologii zastoupena i očitá svědectví z cest po Africe, která se snaží přistupovat k pozorovanému realističtěji. Největší prostor je zde věnován obyvatelům centrální Afriky, jejich zvykům a životnímu stylu. Kromě zdůraznění ateistického charakteru daných společenství je akcentován především jejich divoký

⁴⁰ VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, fn. 5, s. 21.

⁴¹ VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, s. 25.

způsob života, který postrádá jakýkoliv řád civilizovaného (tj. evropského) světa.⁴² Důležitým prvkem antologie je také fakt, že poskytuje jakési základní obeznámení s konceptem otroctví; je do ní totiž zařazen i záznam z expedice podniknuté v letech 1554/5 do Guineje, v rámci které Angličané zajali a přivezli do Anglie několik černochů. Co se týče popisu a vysvětlení tmavé barvy pleti, příspěvky v díle obsažené nevyvozují v tomto ohledu žádné hlubší analytické závěry. Jako příklad lze uvést pasáž z pera španělského historika Francisca Lopeze de Gómara. Gómar precizněji rozlišuje jednotlivé odstíny tmavého zabarvení pokožky, v nichž vidí projev Boží všemohoucnosti. Žádné hlubší vysvětlení příčin tmavé barvy pleti však již neposkytuje.⁴³ Eden-Willesova antologie tak představuje jakýsi přechod mezi středověkou a raně novověkou produkcí. Na jedné straně je detailnější, obsáhlejší i podrobnější co do popisovaných společností a alžbětinský čtenář má tak možnost seznámit se s do této doby jemu neznámými skupinami obývajícími africký kontinent a poznat, v jakých ohledech se tyto odlišují od anglické společnosti. Na druhé straně je však antologie stále silně spjatá se svými klasicko-středověkými předchůdci. Oprošťuje se sice od jejich argumentů, prostřednictvím kterých je vysvětlována tmavá barva pokožky, sama ale alternativní přístup nenabízí. Na hlubší analyticko-deskriptivní text, vysvětlující příčiny těchto odlišností, si tak alžbětinci museli ještě několik měsíců počkat.

1.3 George Best a jeho *Pravdivá výpověď*

Jádro cestopisné produkce věnující se africkému kontinentu představuje v alžbětinské Anglii především tvorba dvou autorů: George Besta a Richarda Hakluyta. Bestovo dílo, *Pravdivá výpověď o nedávných cestách objevných* (True Discourse of the Late Voyages of Discoverie, 1578), vychází z jeho osobních zkušeností z druhé a třetí výpravy Martina Frobishera podniknutých v sedmdesátých letech, které se snažily prozkoumat severozápadní cestu do Východní Indie. Výstupem z těchto expedic byl cestopis líčící i Frobisherovu první výpravu, které se však Best neúčastnil.

Pro kontext této práce vystupují z Bestova díla do popředí dva klíčové aspekty. Zaprvé, je to oproštění se od fantaskní demonizace popisovaných společností a snaha o jejich

⁴² „Lidé [zde žijící], kteří byli v starších dobách nazýváni Etiopany nebo Nigrity, a které nyní nazýváme mouřeniny nebo Negry, jsou lidé, kteří žijí strašlivě, bez Boha, zákonů, náboženství. [Žijí] v příšerné divočině a v horách, [mezi] různými divokými a monstrózními zvířaty a hady; [nedaleko nich se nachází] drsná a divoká oblast, jejímiž obyvateli jsou divocí a kočovní lidé.“ (in VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, s. 25; „The people which...were in old tyme called *Ethiopes* and *Nigrite*, which we now call *Moores*, *Moorens*, or *Negros* [are] a people of beastly lyvynge, without a God, lawe, religion. [They live in] horrible Wyldernesses and mountaynes [among] dyvers kyndes of wylde and monstrous beastes and Serpentes“)

⁴³ VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, s. 28.

objektivnější vyličení. Zadruhé, je to definitivní odklon od Mandevillova klimatologického vysvětlení tmavé barvy pokožky, které Best odmítá na základě vlastních přímých pozorování. Základní argument je ten, že fyzické rysy, jimiž se africké obyvatelstvo vyznačuje (včetně tmavé barvy pokožky), nekorespondují s fyzickými rysy obyvatel jiných oblastí stejných zeměpisných šířek.⁴⁴ Jako alternativu pak nabízí členění světa do pěti klimatických zón, v rámci něhož předkládá také své vysvětlení tmavé barvy pleti.

Na druhou stranu je Bestův novátorský přístup zatížen jeho chápáním odlišnosti afrického obyvatelstva jako Božího trestu. Podle Besta tmavá barva pleti Afričanů „pramení z nějaké dědičné infekce prvních obyvatel té země, a tak celé potomstvo z nich pocházející, je stále pošpiněno tou samou skvrnou infekce.“⁴⁵ Pro podpoření svého stanoviska Best využívá Bibli a příběh o Chámovi, synu Noemovu. Biblický příběh o Chámovi vypráví, jak poté, co potopa ustoupila, vysadil Noe vinici. Z jejích plodů se pak Noe opil a nahý usnul ve svém stanu. Chám, který nahého otce spatřil, o tom následně pověděl svým bratrům. Ti Noa přikryli pláštěm, aniž by však pohlédli na jeho nahotu. Když se Noe probрал z opilosti a dozvěděl se, co se stalo, proklel Chámovu syna Kanaána a celý jeho rod k tomu, aby *otročili* potomkům Sema a Jáfeta.⁴⁶ Bestova interpretace se však od původního příběhu poněkud liší. Podle něj Chám poruší Noemův zákaz koitu během pobytu na Arše, aby jako první ze tří bratří zplodil se svou ženou potomka, jenž by se stal dědicem veškerého území. Bůh však Cháma potrestal tím, že jeho nejstarší syn Kúš a veškeré jeho potomstvo zůstane navěky *černé*, aby bylo viditelným důkazem neposlušnosti pro celý svět.⁴⁷ Ve své původní podobě tedy příběh akcentuje Chámovu zvědavost, jež má do určité míry sexuální rozměr a za níž je Chámovi a jeho potomkům trestem otroctví. Bestova interpretace však silně akcentuje takové aspekty jako ctižádost, proradnost,

⁴⁴ „Etiopané jsou černí jako uhlí, a jejich vlasy jsou jako vlna, kudrnaté a krátké; jejich černost a kudrnaté vlasy mají mít od žhnoucího slunce, jak by ale tohle bylo možné, to nevím: poněvadž dokonce i v Americe pod rovníkem, a ve Východní Indii [...] lidé nejsou černí, ale snědí a bílí, s dlouhými nekudrnatými vlasy, takovými, jaké máme my, takže pokud černost Etiopanů pochází od slunečního tepla, proč by také ti Američané a Indové neměli být také černí jako [Etiopané], vzhledem k tomu, že Slunce je vzdáleno od obou stejně“ („Ethiopians, are so cole blacke, & their haire like wooll urled shor, twich blacknesse & crooked haire, they suppose to come only by ye parching heate of ye Sun, which how it should be possible I cannot see. For euē vnder ye Equinoctiall in Amelrica, & in ye East Indies [...]yt people are not blacke, but white, with lōg haire vncurled as we haue so that if the Ethiopians blacknesse came by the heate of the Sun, why should not those Americans and Indians also bée as blacke as they, séeyng the Sunne is equally distant frō them both“ (George BEST, *A True Discourse*...Early English Books Online, s. 28 <<http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/pageviewer-idx?cc=eebo;c=eebo;idno=a09429.0001.001;node=A09429.0001.001%3A7.2;seq=47;vid=4786;page=root;view=text>>).

⁴⁵ „[...] that this blacknesse procéedeth of some naturall infection of the first inhabitāts of that Countrey, and so all the whole progenie of them descended, are still poluted with the same blot of infection.“ (BEST, *A True Discourse*, s. 30).

⁴⁶ Gen. 9:18-28.

⁴⁷ BEST, *A True Discourse*, s. 31.

touhu po moci, agresivní dravost a sexuální rozměr celého příběhu, za které je pak Chámově rodu trestem *viditelné* stigma, jež má být asociováno s uvedenými charakteristikami.

Bestova interpretace v některých ohledech navazuje na tradiční pojetí příběhu o Chámovi. Například Mandevillův cestopis také líčí příběh o Chámovi, avšak z poněkud jiné perspektivy. Mandeville k originálnímu příběhu dodává, že Chám nejenom viděl Noa nahého, ale ještě se mu za jeho nahotu posmíval. Pro svou krutost, kterou Mandeville uvádí jako klíčovou Chámovu charakteristiku, zabral při symbolickém rozdělení světa jeho největší část – Asii. Chám je u Mandevilla líčen také jako nejsilnější ze tří bratrů; jeho rod byl největší a nejpočetnější. Další generace Cháмова rodu, uvádí Mandeville, často lehávaly s démony z podsvětí a plodily s nimi různé znetvořené kreatury; některé bez paže, s jedním okem, s jednou nohou podobající se koňské atd.⁴⁸ Pro Mandevilla je tak Chám, podobně jako pro Besta, ztělesněním ctižádosti a touhy po moci, jež nezná morálních hranic a neostýchá se pro naplnění svých cílů využít všech dostupných prostředků. Na rozdíl od Besta je však v *Cestách* opomenuta rovina Božího trestu za neposlušnost a neúcta vůči otci; Chám je tak u Mandevilla líčen sice jako amorální, do velké míry bezbožná, avšak navýsost mocná a agresivně dravá postava.

Bestův přístup je novátorský v tom, že vytváří přímou spojitost mezi otroctvím a africkým obyvatelstvem. Jak uvádí Benjamin Braude, koncept symbolického rozdělení kontinentů mezi bratry Cháma, Jáfeta a Sema procházel v období středověku různými vývojovými fázemi a, jak dokládá výše uvedený příklad z Mandevillova cestopisu, symbolické spojení Cháмова rodu s otroctvím a *zároveň* s africkým obyvatelstvem nebylo vnímáno jako samozřejmé. Naopak: Braude uvádí, že to byla *právě* Mandevillova interpretace, ve které byl Chám spojen s Asií, Jáfet s Evropou a Sem s Afrikou, jež byla mezi pozdně středověkou a raně novověkou evropskou společností nejrozšířenější. Samotnou „afrikanizaci“ Cháma pak Braude datuje nejdříve do 15. století a klade ji do souvislosti se snahami o legitimizaci portugalských expedic do Afriky, které byly úzce spojeny s obchodem s otroky.⁴⁹

Pokud tedy vezmeme v úvahu celý komplex obrazů a motivů, který se váže k příběhu o Chámovi, obohacených o nové prvky poskytnuté Bestem, vyvstává nám obraz, v němž je africké obyvatelstvo charakterizováno následujícími navzájem provázanými prvky: černá barva pleti, respektive otroctví, jako výraz Božího trestu za neposlušnost vůči autoritě; silně akcentovaná sexuální rovina, do velké míry využívaná jako jeden z prostředků realizace

⁴⁸ BRAUDE, *The Sons of Noah*, s. 117.

⁴⁹ BRAUDE, *The Sons of Noah*, s. 110-128.

vlastních záměrů; ctižádost, proradnost, agresivní průbojnost a krutost jako základní charakterové rysy uplatňované pro dosažení konkrétních, především mocenských cílů. Tento komplex pak představuje základní platformu dobových stereotypů souvisejících s černou barvou pleti, které byly využívány zejména v literární a dramatické tvorbě 16. století, jak bude demonstrováno ve třetí kapitole.

1.4 Richard Hakluyt a jeho *Nejdůležitější plavby*

Deset let po vydání Bestova díla vychází v anglickém prostředí další nesmírně vlivná cestopisná práce: *Nejdůležitější plavby, cesty a objevy anglického národa* (Principall Navigations, Voyages and Discoveries of the English Nation, 1589)⁵⁰ z pera Richarda Hakluyta. Podobně jako v případě Edena a Willese se jedná o antologii věnovanou čistě africkému kontinentu, do které Hakluyt zahrnuje jak již vydané dostupné materiály, tak i nové popisy, které autorovi poskytli angličtí kapitáni, námořníci a obchodníci na základě svých vlastních zkušeností z kontaktů s africkým obyvatelstvem. Alžbětinskému čtenáři se tak znovu dostávají do rukou už známá díla (např. zprávy Roberta Gainshe otištěné ve zmíněné Eden-Willesově antologii, Bestův cestopis, popis Hawkinsovy expedice do Guineje atd.), avšak jak upozorňuje Emily Bartelsová, Hakluyt ve své práci provádí velmi výraznou selekci: z celkově dostupných cestopisů věnujícím se cestám do Afriky jich v antologii otiskl pouhou čtvrtinu.⁵¹ Tato selekce formující výslednou podobu Hakluytova díla je dána především proměnou cílů, které měl cestopis naplňovat. Zatímco v předchozích obdobích bylo cílem takto orientovaných prací především obeznámení, pobavení, respektive udivení čtenáře nad existencí jiných ras, s koncem 16. století vystupují do popředí politicko-ekonomické faktory. Anglie se během několika desetiletí výrazně zapojila do budování zahraničního obchodu díky námořním aktivitám, které nabyly svou konkrétní podobu v zakládání obchodních společností. Jak ale upozorňuje Bartelsová, přestože se stát aktivně podílel na zakládání uvedených společností, samotné aktivity z nich pramenící byly financovány primárně obchodníky nebo šlechtou; stát se v tomto ohledu kvůli nedostatku financí angažoval jen minimálně.⁵² Hlavním cílem Hakluytova cestopisu tudíž byla snaha získat nové investory a tím pádem i finance a podpořit tak další rozmach plavebních aktivit. Tomuto cíli odpovídá nejen celkové vyznění cestopisu, které se snaží propagovat anglický expansionismus jako naprosto nezbytný pro blaho země po stránce ekonomické i politické, ale

⁵⁰ Richard HAKLUYT, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*, ed. Edmund Goldsmid, Dec 2016 <<http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/metabook?id=hakluyt>>.

⁵¹ Emily BARTELISOVÁ, *Imperialist Beginnings: Richard Hakluyt and the Construction of Africa*, *Criticism* 34, 1992, s. 522.

⁵² BARTELISOVÁ, *Imperialist Beginnings*, s. 517.

odráží se i v samotné formě předkládaných popisů. Primární záběr tudíž netvoří detailní etnografické popisy jednotlivých afrických společností, ale důraz je kladen spíše na geografickou orientaci v rámci prostoru afrického kontinentu.

Na druhou stranu to však neznamená, že by africké obyvatelstvo jako takové bylo z uvedených popisů vyloučeno, právě naopak. Prostor věnovaný jednotlivým africkým společnostem je relativně velký, avšak proměňuje se jak jejich terminologická klasifikace, tak aspekty, na jejichž základě je prováděna vnitřní diferenciaci. Základní terminologie vystupující z Hakluytova díla je již známé rozlišení mezi *mouřeníny* a *černochoy*. To je založeno, podobně jako v předchozích případech, na pomyslném geografickém rozdělení afrického kontinentu na oblasti Evropě již známé a oblasti objevované teprve v průběhu 16. století. Tyto dvě skupiny pak stojí na opačných stranách stupnice. Zatímco *černoši* jsou prezentováni jako primitivní, necivilizovaní, nepředvídatelní a agresivní, *mouřeníní* reprezentují v rámci této Jinakosti vyšší míru civilizovanosti, srozumitelnosti a blízkosti evropskému pozorovateli. Jejich kultura, ovlivněná intenzivními kontakty se západním světem, je tak anglickým autorům lépe čitelná než kultura *černochoů*. Díky tomu pak bariéra mezi *my* a *oni* není natolik výrazná. Je však potřeba zdůraznit, že uvedená terminologie není u Hakluyta neměnně daná; africké obyvatelstvo je v rámci cestopisu označováno různými pojmy (*Afričané*, *černoši*, *mouřeníní*, *černí mouřeníní*, *Etiopané*, dokonce i *indiáni*); stejně tak termín *mouřenín* je užíván relativně volně: někdy odkazuje k barvě pokožky, někdy k náboženství, jindy má geografické konotace. Navíc, i přesto, že jsou u *mouřenínů* v první řadě zdůrazňovány jejich kvality, kterými se přibližují evropské civilizaci, neznamená to, že by byli líčeni v čistě pozitivních termínech. Naopak; stejně jako *černoši*, popisovaní jako nepředvídatelní, nebezpeční a falešní, i u *mouřenínů* je zdůrazňována jejich prohnanost. Ta má však v jejich případě – paradoxně právě proto, že jsou civilizovaní – mnohem sofistikovanější podobu a analogicky znamená pro Angličany mnohem větší hrozbu než primitivní strategie *černochoů*.⁵³ Konkrétní charakteristiky jednotlivých afrických společností také nevychází z pevně daného geografického zasazení. Namísto toho se předkládané práce orientují především na další možný obchodní potenciál daných společností, na základě kterého jsou pak tyto klasifikovány. Ti, kteří vyloženě odmítají spolupracovat s anglickými obchodníky, jsou tak líčeni jako divocí, líní, nebezpeční a nedůvěryhodní, zatímco u těch, kteří vykazují aspoň určitou míru ochoty ke spolupráci, dochází k určitému smazávání bariér v rámci dichotomie *my* a *oni*.⁵⁴

⁵³ BARTELSOVÁ, *Imperialist Beginnings*, s. 520-529.

⁵⁴ BARTELSOVÁ, *Imperialist Beginnings*, s. 523.

Je to paradoxně tento proces, v rámci kterého jsou terminologické i geografické hranice rozvolněny až smazávány, jenž vytváří jasné rozdělení na *my* a *oni*. Jak argumentuje Emily Bartelsová, díky tomu, že klasifikační kategorie jsou relativně široké a samotné hranice jednotlivých kategorií nejasné, je možné snáze předpokládat a analogicky přenést právě ty z negativních prvků pozorovaných u *jednotlivých* případů i na ty typy společností, jež je ale ve své podstatě přímo nevykazují.⁵⁵ Výsledný obraz afrického obyvatelstva tak vytváří celek, v němž se oba základní prvky – *civilizovanost* a *divokost* – střetávají, prolínají a navzájem prostupují. Afrika je v rámci Hakluytovy práce tedy prostorem, jež vykazuje velký potenciál pro realizaci politicko-ekonomických zájmů anglického národa, avšak jako taková rozhodně nepředstavuje pro Anglii rovnocenného partnera. Naopak: je potřeba k ní přistupovat se vší obezřetností, opatrností a odstupem, protože i přes zdání civilizovanosti obsahuje ve svém jádru divokost.

1.5 Produkce závěru 16. století

Na závěr této kapitoly je potřeba zmínit ještě jeden anglický cestopis věnující se Africe, který byl vydán v samotném závěru 16. století a představuje tak symbolickou tečku za uvedeným výčtem prací. Jedná se o dílo George Abbota, *Stručný popis celého světa* (Briefe Description of the Whole Worlde, 1599). *Stručný popis* se v souvislosti s Afrikou věnuje jak severním a východním částem, tak i oblastem jižním. Co se však týče líčení jednotlivých společností, nepodává nijak obsáhlé informace ani nepředkládá žádné analytické závěry související s odlišnou barvou pleti. Ve své podstatě se omezuje na popis černé barvy pokožky a akcentuje především primitivnost společností, projevující se v náboženských tradicích.⁵⁶ Popisnost Abbotovy práce je daná především postupným opadajícím zájmem o Afriku, který se v anglickém prostředí objevuje na sklonku 16. století. Anglie v tomto období vykazuje zájem především o oblast Nového světa, jež pro ni představuje mnohem větší potenciál a kde se intenzivně snaží o založení vlastní kolonie. Cestopisy konce Alžbětiny vlády věnující se Africe tudíž již nejsou ani příliš obsáhlé ani příliš detailní.

Na tomto místě je také nutno poznamenat, že ne všechny texty produkované v průběhu 16. století líčily africké obyvatelstvo v čistě pejorativních pojmech. V některých dílech je možné sledovat neutrální, dokonce až pozitivní postoj. Ačkoliv se většinou jednalo o překlady cizojazyčné tvorby do angličtiny, a nikoliv o originální anglickou produkci, je potřeba tyto pokusy alespoň stručně postihnout, protože společně s výše uvedenými díly dotváří komplexní

⁵⁵ BARTELISOVÁ, *Imperialist Beginnings*, s. 523.

⁵⁶ VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, s. 40.

obraz cestopisné produkce alžbětinské doby.

Konkrétně se jedná například o práci věnující se Kongu z pera Odoarda Lopeze, *Zpráva o Království Kongo, oblasti africké* (A report of the kingdom of Congo, a region of Africa, 1591), jež byla přeložena do angličtiny v roce 1597. Jak už samotný název napovídá, Lopez se ve své práci věnuje především popisu Konga a jeho obyvatel. Jádrem textu však není snaha poskytnout realistický etnografický pohled na africké obyvatelstvo, ale spíše legitimizovat a propagovat portugalské snahy o christianizaci této oblasti. Konžské obyvatelstvo je tak vyličeno relativně příznivě; Lopez optimisticky hodnotí vyhlídky na jejich konverzi ke křesťanství, a tudíž i přesto, že zdůrazňuje odlišnou barvu kůže místních obyvatel, v ostatních ohledech je připodobňuje k Portugalcům. Oproti tomu jsou však ostatní africké společnosti, ve kterých se Portugalci nehodlali angažovat tak výrazně jako v Kongu, líčeny velmi negativně: například obyvatelé Nubie a Guineje jsou popisováni jako radikálně odlišní, dokonce až deformovaní.⁵⁷

Pro anglické prostředí a zejména pro lidovou tvorbu daného období je však podstatnější *Historie a popis Afriky* (History and Description of Africa, 1526) z pera Johna Lea Africana, kolující po Evropě v italštině a latině; do angličtiny pak byla přeložená v roce 1600. Jak navíc uvádí Virginia a Alden Vaughanovi, Africanův cestopis představoval nejobsáhlejší etnografický popis Afriky, který byl v 16. století Evropanům k dispozici.⁵⁸ V porovnání s výše prezentovanými díly se jedná o pozoruhodnou výjimku, která se snaží o relativně objektivní popis afrického obyvatelstva. Tento přístup je dán a formován především Africanovou vlastní životní zkušeností. Leo Africanus se původně narodil v Granadě a byl vychováván jako muslim. Po absolvování studií ve Fezu podnikl řadu diplomatických cest po severní Africe, v průběhu kterých byl však zajat křesťanskými piráty. Ti Lea nabídli jako dar papeži Lvu X., který, ohromen mírou Leovy vzdělanosti, jej osvobodil a přesvědčil jej ke konverzi ke křesťanství, v rámci níž Leo přijal i své nové jméno. V Itálii se pak naučil italštině a latině a zde také sepsal své největší dílo, *Historii a popis Afriky*.⁵⁹ Leova životní zkušenost tak silně formuje obsahovou stránku jeho díla: jak výstižně napovídá jeho nové jméno, Leo je zároveň Afričan i Evropan, humanistický učenec i „barbar“, patří do světa muslimského i křesťanského.⁶⁰ Afričané v jeho popisu zastávají podobně ambivalentní pozici. Na jedné straně jsou to *my*; především

⁵⁷ VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, s. 33-34.

⁵⁸ VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, s. 40.

⁵⁹ „Leo Africanus“. *Encyclopaedia Britannica. Encyclopaedia Britannica Online*. Encyclopaedia Britannica Inc., 2016. Web. 22. Čer. 2016 <<http://www.britannica.com/biography/Leo-Africanus>>.

⁶⁰ Michael NEILL, „Mulattos,“ „Blacks,“ and „Indian Moors“: *Othello and Early Modern Constructions of Human Difference*, *Shakespeare Quarterly* 49, 1998, s. 362.

obyvatelstvo severní Afriky, kde Leo dlouhou dobu žil, je vnímáno hlavně prizmatem podobnosti, ať už se jedná o kulturní či fyzické aspekty. Na druhé straně jsou to však také *oni*, což v Leově případě platí zejména pro obyvatelstvo subsaharské Afriky: akcentována je pak zejména zcela odlišná barva kůže, náboženství, ale i charakterové rysy.⁶¹

I přes tuto ambivalentnost však Leův cestopis naprosto vyčnívá z cestopisné produkce 16. století. Africanova detailnost, postihující různé aspekty od obchodních taktik jednotlivých společností po popisy zemědělských plodin využívaných v konkrétních oblastech, v kombinaci s jeho snahou o objektivitu se zcela vymyká dobovému úzu. Jak však již bylo několikrát zdůrazněno, v celkovém kontextu cestopisné produkce 16. století se jedná o naprostou výjimku, jež nemůže přehlušit hlavní trend této epochy: vymezení evropské civilizace *proti* africkému obyvatelstvu.

1.6 Závěr

Shrneme-li dosavadní pozorování ohledně proměny cestopisné produkce kolující v anglickém prostředí do konce 16. století, můžeme vyvodit následující závěry. Před nástupem Alžběty I. na trůn jsou popisy afrického obyvatelstva většinou stručné a doplňují širší záběr cestopisů. Pouze výjimečně se detailněji zaobírají africkou kulturou; mnohem častěji je prostor věnován mýtům a fantaskním líčením bestiálních rysů různých, někdy i neexistujících, afrických společností. V tomto ohledu řada autorů navazuje na díla klasických autorů, u nichž rovněž hledá oporu pro vysvětlení tmavé barvy pokožky. Tento proces úzce souvisí také s cíli, jež si cestopisy kladou: mimo základní seznámení s odlišnými rasami je jejich hlavní snahou čtenáře pobavit nebo v něm probudit úžas nad popisovanými jevy. Zároveň je však čtenářská obec tohoto období relativně malá; jazyková bariéra a pomalé pronikání vlivu knihtisku ve společnosti limitují šíři distribuce daných informací. Co se týče autorské stránky cestopisů, do poloviny 16. století v Anglii kolují především překlady kontinentálních děl; originální produkce je kvůli nízké námořní aktivitě Anglie minimální a omezuje se pouze na několik vybraných výjimek.

Oproti tomu vývoj přibližně od poloviny 16. století vykazuje několik důležitých změn. Díky aktivnější roli, kterou Anglie začala hrát na poli zámořských objevů a cest s nimi spojenými, se rapidně zvyšuje jak kvantita originální domácí produkce, tak jejich šíře a obsah. Kromě toho, že sílí snaha o preciznost geografických popisů afrického kontinentu, jež mají usnadnit realizaci dalších ekonomicko-politických cílů Anglie, velký důraz je nyní kladen především na etnografické zmapování daných společností. Díla již vykazují zvýšenou míru

⁶¹ VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, s. 41.

kritického přístupu, který se projevuje především ve snahách o objasnění tmavé barvy pleti. Ve srovnání s produkcí předchozího období se dané analýzy začínají opírat také o vlastní vědecká pozorování, respektive využívají pro podporu svých argumentů Bibli. Je však třeba zdůraznit, že ačkoliv je cestopisná produkce alžbětinské Anglie v mnoha ohledech inovativní díky přímé zkušenosti, na jejímž základě cestopisy většinou vznikají, nedochází k absolutnímu oproštění se od pozorování a závěrů poskytnutých v rámci předchozí produkce. Naopak, jedná se spíše o kombinaci obou, která v konečném důsledku paradoxně prohlubuje dichotomii *my* a *oni*. Proces vymezování se vychází zejména z rozdílů kulturního rázu, na jejichž základě jsou vytvářeny širší hodnotící závěry.

Jakkoliv v alžbětinské Anglii kolovaly i cestopisy, které se snažily vylíčit africké obyvatelstvo v příznivějším světle, jednalo se ve své podstatě o výjimky, které představovaly pouhý zlomek dostupné produkce. Obecně vzato je tak nutno konstatovat, že převažujícím trendem vymezeného období je spíše demonizace černošského obyvatelstva, charakterizující Afričany převážně takovými nálepkami jako *černí*, *divocí*, *necivilizovaní* a *obludní*.⁶²

⁶² VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, s. 24.

2. Anglo-africké vztahy a africké obyvatelstvo v alžbětinské Anglii

2.1 První kontakty a vztahy mezi Anglií a Afrikou

V předchozí kapitole jsme měli možnost sledovat, že k poznávání afrického obyvatelstva anglickou společností – i když zatím jen prostřednictvím písemné produkce – docházelo již od období pozdního středověku. Co se však týče *reálných* kontaktů s Afrikou, musíme se na časové ose posunout do 16. století, kdy Anglie začíná aktivně vstupovat do interakce s jednotlivými africkými oblastmi. Jelikož základy těchto vztahů nemají univerzální charakter, je naprosto nezbytné rozdělit v rámci následující analýzy sledované území na dvě základní podkategorie. Jak již bylo nastíněno v úvodu, stěžejní diferenční linku obecně tvořila saharská poušť, která představovala symbolickou demarkační čáru mezi oblastmi Evropanům již známými a mezi těmi, které teprve v průběhu 15. a 16. století začali postupně objevovat. Nejinak tomu bylo v případě Anglie. I zde je možné pozorovat naprosto odlišný charakter vztahů mezi Angličany a obyvateli severní Afriky na straně jedné a Angličany a obyvateli subsaharské Afriky na straně druhé. Rozdíl v přístupu k výše jmenovaným je pak dán především cíli anglické zahraniční politiky souvisejícími s těmito dvěma okruhy.

Pro severoafrickou oblast vystupují do popředí zejména ekonomické a vojenské aspekty. V ekonomické rovině je tento vztah dán především krizí vyvstávající v polovině 16. století v souvislosti s odbytem anglické vlny v Evropě. Anglie proto začíná intenzivně hledat nová odbytiště této suroviny a nachází je právě v severní Africe. Od poloviny století se tak objevují doklady o obchodních vztazích mezi těmito dvěma oblastmi, které dosahují vrcholu v polovině osmdesátých let, kdy je královnou oficiálně ustanovena Berberská obchodní společnost s monopolem pro lordy z Leicestru a Warwicku na dobu dvanácti let. Nicméně, kontakt se severní Afrikou nebyl založen jen na více či méně intenzivní výměně v rámci obchodu. Jak upozorňuje Nabil Matar, řada Angličanů byla v Africe nejpozději od sedmdesátých let 16. století usazena natrvalo. V tomto kontextu je důležité si připomenout, že v té samé době, kdy sílily anglo-africké vztahy, dochází také k prvním intenzivnějším kontaktům se severní Amerikou. A jak Matar výstižně poukazuje,

„v období, které anglická historie často zasvěcuje Roanoke, Virginii, Somerským ostrovům a Plymouthu, směřovalo více Britů do severní Afriky a Levanty než do severní Ameriky, a více Britů přebývalo [v severní Africe] než v koloniích Nového světa.“⁶³

⁶³ „In the period which English history often dedicates to Roanoke, Virginia, the Somer Islands and Plymouth, there were more Britons going to North Africa and the Levant than to North America, and more Britons dwelling

Počet Angličanů žijících v této oblasti dokonce stoupl do té míry, že Jakub I. musel v roce 1605 vydat prohlášení, ve kterém povolával své poddané, jež byli v cizích státních službách, aby se vrátili zpátky na anglickou půdu.⁶⁴ Neobyčejný zájem, který severní Afrika v porovnání se severoamerickými oblastmi vyvolávala, tkvěl v mnohem reálnější vidině finančních zisků. Zatímco v severní Americe se angličtí kolonisté museli vypořádávat s řadou komplikací od cesty přes Atlantik přes překážky spojené se snahami o osídlení území až po samotné mizivé zisky, v severní Africe byla v těchto ohledech situace zcela opačná. Jednoduše řečeno, „v severní Africe byla jistota zlata; [zatímco] v Americe žádné zlato nalezeno nebylo.“⁶⁵

Co se týče vojenské roviny, anglické zájmy se orientují zejména na Maroko. Charakter anglo-marocké spolupráce je za Alžbětiny vlády v tomto ohledu určován především kontinuálně se zhoršujícím vztahem mezi Anglií a Španělskem. Jak upozorňuje Nabil Matar, Alžběta v průběhu své vlády opakovaně usilovala o vojenskou a diplomatickou pomoc ze strany marockého panovníka Ahmeda al-Mansura ve válce proti Španělsku, což vedlo k čilé diplomatické aktivitě mezi oběma zeměmi. Intenzitu anglo-marockých vztahů pak dokládá jak fakt, že v průběhu druhé poloviny 16. století byl Londýn svědkem několika okázaných návštěv marockých velvyslanců, tak i návrh samotného al-Mansura z roku 1603, ve kterém nabízel Alžbětě vojenskou pomoc při napadení španělských kolonií v Západní Indii.⁶⁶ Obě oblasti jsou tak navzájem otevřenými sférami, v rámci kterých dochází jak k rozsáhlé kooperaci, tak ke vzájemné výpomoci.⁶⁷ Základním rysem vztahu Anglie a severní Afriky je pak určitá submisivita ze strany Anglie: z ekonomicko-vojenských důvodů Alžběta *potřebovala* mít funkční vztahy s těmito oblastmi, tudíž logicky musela místy přijmout podřízené postavení.⁶⁸ Interakce se severní Afrikou však nebyla posilována jen v oblasti vojenské. Řada Angličanů působila v severní Africe obchodně, někteří pak bojovali v muslimských armádách, po boku berberských korzárů se podíleli na pirátských aktivitách, či upadali do muslimského zajetí.⁶⁹

Zatímco ke stykům se severní Afrikou dochází vlastně až od poloviny 16. století, první

there than in the colonies of the New World“ (Nabil MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery*, New York 1999, s. 84).

⁶⁴ MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen*, s. 87.

⁶⁵ „In North Africa there was the certainty of gold [...]; in America, none had been found“ (MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen*, s. 87).

⁶⁶ MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen*, s. 9.

⁶⁷ Jak uvádí Matar, Alžběta například zajišťovala propuštění a návrat muslimských otroků do vlasti ze španělských galejí (MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen*, s. 20).

⁶⁸ Například ve vzájemné diplomatické korespondenci Anglie a Maroka byla pro obě země primárním diplomatickým jazykem komunikace arabština. Korespondence adresovaná Anglii byla sice ještě na marockém dvoře překládána do angličtiny, avšak byla přiložena pouze jako kopie originálu; stejně tak anglické dokumenty směřující do Maroka byly formulovány arabsky (MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen*, s. 105).

⁶⁹ MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen*, s. 6.

doklady o kontaktech se subsaharskou Afrikou jsou paradoxně staršího data. Ačkoliv se vesměs jedná o sporadické, nesystematické a individuální počiny, je třeba, abychom je zde zmínili, poněvadž právě ty připravily půdu pro pozdější anglické námořní aktivity spojené již s Alžbětinou vládou. Z dochovaných materiálů jsou známy tři plavby Williama Hawkinse, zámožného anglického stavitele lodí, do oblasti Guineje ve třicátých letech; na počátku padesátých let je realizováno několik expedic do Zlatého pobřeží;⁷⁰ v polovině padesátých let směřují výpravy vedené odděleně Johnem Lokem a Williamem Towersonem na pobřeží západní Afriky. Alžbětinské výboje do afrických oblastí ležících na jih od „Velké pouště“ jsou v první řadě spojené se jménem Johna Hawkinse, syna Williama Hawkinse, který v šedesátých letech podnikl několik výprav do oblasti Guineje. Již v roce 1560, dva roky po Alžbětině nástupu na trůn, zakládá Hawkins syndikát několika zámožných londýnských obchodníků, kteří poskytují jeho expedicím potřebné finanční zaštitění. Celkově Hawkins organizuje do Guineje tři výpravy: v roce 1562, 1564 a 1567. I přes velký úspěch prvních dvou však třetí expedice skončila naprostým fiaskem. Celkové ztráty, zapříčiněné neochotou Španělů ze Západní Indie obchodovat s anglickou výpravou, byly ještě posíleny ztrátami posádky a lodí během zpáteční cesty přes Atlantik. Touto expedicí tak počíná perioda určitého utlumení anglických námořních aktivit směrem do subsaharské Afriky. Ty jsou v plné šíři obnoveny až v průběhu osmdesátých a devadesátých let, kdy je v roce 1588 po vzoru Berberské společnosti založena obchodní společnost s monopolem na dobu deseti let pro obchod v oblasti ležící mezi řekami Senegal a Gambie, následovaná v devadesátých letech podobnými kroky pro další oblasti subsaharské Afriky.⁷¹

Vztah Anglie k subsaharským oblastem měl však zcela odlišný charakter než ten, který si Anglie pěstovala s okruhem severoafrických zemí. Jak bylo zmíněno v úvodní kapitole, vztah mezi těmito dvěma entitami byl založen na svrchovaném postavení Anglie, jež svou agresivní politikou sledovala několik cílů. Tím nejzásadnějším byla vidina rychlých zisků, kterou umocňoval citelný nedostatek financí ve státní pokladně v době Alžbětina nástupu na trůn. Snaha o co nejrychlejší doplnění státních financí pak vedla v souvislosti se subsaharskou Afrikou k agresivní politice, jejímž hlavním cílem byl rychlý zisk zlata, respektive lidského kapitálu, který by byl přeměněn ve finanční kapitál v rámci dalších fází procesu, což je právě případ Hawkinsových expedic. Primárním cílem všech třech výprav bylo zajištění černochoů z oblasti Guineje (ať už obchodem nebo násilím), se kterými bylo následně obchodováno ve

⁷⁰ George Frederick ZOOK, *Early Dutch and English Trade to West Africa*, *The Journal of Negro History* 4, 1919, s. 138.

⁷¹ ZOOK, *Early Dutch and English Trade*, s. 140.

španělské Západní Indii.⁷² Zároveň je klíčové, že ačkoliv první expedice představovala relativně malý a do velké míry soukromý počín, její úspěch Hawkinsovi zajistil účast a finanční zaštitění pro další dvě výpravy ze strany obchodních i vládních špiček anglické společnosti včetně samotné královny.⁷³ Agresivní výboje cílené do subsaharských oblastí tak nejpozději od roku 1564, tj. od druhé Hawkinsovy výpravy, získávají posvěcení a podporu z nejvyšších státních míst a signalizují změnu v charakteru anglické zahraniční politiky, která nabývá mnohem výbojnějších rysů.

Jak jsme mohli sledovat na výše uvedených příkladech, anglo-africké vztahy byly v 16. století velmi intenzivní a hrály v alžbětinské zahraniční politice výraznou roli. Nebyly to však pouze kontakty vytvářené na africké půdě, které formovaly vnímání anglické společnosti ohledně tohoto konkrétního Jiného. Značný podíl na chápání Jiného měl i skutečný stav cizinců v samotné alžbětinské Anglii.

2.2 Cizinci v alžbětinské Anglii

Africké obyvatelstvo přirozeně nepředstavovalo jedinou skupinu Jiného na britských ostrovech v období vlády královny Alžběty. Anglie se musela již od středověku vypořádávat s migrací relativně početných skupin směřujících na Britské ostrovy. Převážnou většinu těchto cizinců tvořili až do vlády Jindřicha VIII. skupiny z Hanzy a z Itálie. Drtivá většina z nich byli obchodníci, umělci a sluhové, kteří do Anglie mířili hlavně z ekonomických důvodů. Cílem jejich cesty byl primárně Londýn, kde pobývali pouze na určitou přechodnou dobu, po níž se vraceli zpátky na kontinent. Co se týče počtu cizinců v samotném Londýně, který je předmětem našeho zájmu, až do poloviny 16. století se jejich počet pohyboval mezi 2 500 až 3 000 osob.⁷⁴

Za vlády královny Alžběty však dochází k radikálním změnám co do charakteru skupin cizinců směřujících do Anglie a to hned na několika rovinách. Zaprvé, dochází k jejich kvantitativnímu nárůstu. Už v průběhu vlády Eduarda VI. a následně Marie Krvavé se počet cizinců v Londýně pohybuje mezi 4 000 a 5 000. Tato křivka je – s drobnými výkyvy, ovlivněnými vývojem zahraniční situace⁷⁵ – konstantní přibližně do osmdesátých let, kdy příliv

⁷² L. P. JACKSON, *Elizabethan Seamen and the African Slave Trade*, The Journal of Negro History 9, 1924, s. 8-16.

⁷³ Záznamy uvádí, že do dalších dvou výprav byli zapojeni např. sir William Cecil či Lord Robert Dudley (Ronald POLLITT, *John Hawkins's Troublesome Voyages: Merchants, Bureaucrats, and the Origin of the Slave Trade*, Journal of British Studies 12, 1973, s. 27-28).

⁷⁴ Laura Hunt YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here Amongst Us. Policies, perceptions and the presence of aliens in Elizabethan England*, London 1996, s. 8-9.

⁷⁵ Např. průzkumy mapující počet cizinců na území Anglie z konce 60. let uvádí celkový počet 9300 cizinců, z nichž cca 6700 přebývalo v Londýně (YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 16)

migrantů stagnuje nebo dokonce klesá.⁷⁶ Vezmeme-li v úvahu, že populace Londýna se ve druhé polovině 16. století pohybovala od 70 000 do 200 000 obyvatel,⁷⁷ nejedná se o zcela zanedbatelné číslo. Daný nárůst je přirozeně vysvětlitelný vývojem na kontinentě, měnící se zahraniční politikou Anglie a její formující se reputací jako bašty protestantismu. Zadruhé se proměňuje národnostní skladba a pracovní zaměření migrujících skupin. Za Alžbětiny vlády drtivě převažují Nizozemci a Francouzi,⁷⁸ z nichž je sice i nadále určitá část zastoupena obchodníky cestujícími do Anglie z ekonomických důvodů, většinu však tvoří řemeslníci, umělci, lékaři a učitelé, kteří sem přecháží z náboženských důvodů. Možnost dlouhodobého azylu, který Anglie těmto imigrantům nabízela, postupně přerostla v plošné usazování se imigrantských rodin na anglické půdě. Právě tento faktor rezonoval v anglické společnosti dvěma směry. Jak uvádí historička Laura Hunt Yungblutová, část populace byla schopna vidět ekonomické výhody plynoucí z přítomnosti cizinců na ostrovech; řada z nich s sebou přinášela znalosti nových technologií a postupů, které v Anglii nalezly ohlas. Na druhou stranu však paralelně s rostoucími vlnami přistěhovalců rostly mezi obyvatelstvem i projevy xenofobie, které byly zapříčiněny ekonomickými obavami (konkurence), ale i obavami ohledně loajality cizinců vůči novému domovu.⁷⁹ Tato proticizinecká atmosféra se pak ve společnosti projevovala jak reálnými útoky proti cizincům, tak výhružkami, stížnostmi, pamflety či peticemi požadujícími regulaci a kontrolu imigrantů v Anglii.⁸⁰

Co se týče postoje Koruny k cizinecké otázce, v průběhu Alžbětiny vlády je oficiální stanovisko relativně konstantní a celkově vzato směřuje k podpoře a otevřenosti vůči cizincům. Hlavní motivací v tomto přístupu byly převážně ekonomické důvody. Anglie druhé poloviny 16. století v oblasti technologií za okolními státy poměrně zaostávala, a tak příliv nových sil, jejichž jádro tvořili zejména městští řemeslníci, představoval pro Anglii značné benefity. Koruna pak dokázala z přítomnosti řemeslníků importujících do Anglie nové technologie efektivně těžit. Například cizí řemeslník mohl obdržet patent či monopol na vykonávanou

⁷⁶ YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 9-31.

⁷⁷ V roce 1550 měl Londýn c. 70 000 obyvatel, v roce 1580 c. 100 000 a v roce 1600 c. 200 000 obyvatel, což mimochodem tvořilo přibližně 5 % z celkového počtu 4,1 milionu obyvatel Anglie (Roger FINLAY, *Population and Metropolis: The Demography of London 1580-1650*, Cambridge 1981, s. 6-9).

⁷⁸ V roce 1567 tvořili Nizozemci cca 75 % a Francouzi cca 15 % cizinecké populace Londýna (YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 11).

⁷⁹ YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 29-44.

⁸⁰ Příkladem mohou být stížnosti obyvatel Colchesteru z r. 1575, kdy se místní snažili zajistit, aby příchozí cizinci provozovali pouze řemesla, která ještě v Anglii neměla svou tradici a neohrožovali tak uplatnění domácích obyvatel (YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 43). Z petiční oblasti lze zmínit například petici řemeslníků z londýnské tkalcovské společnosti z r. 1595, ve které jsou cizinci přirovnáni k hadům, jež si Angličané hřejí na prsou, jež ale bodají až k samému srdci („*nourish[ing] Serpentes in our bosomes who stings us to the very harte*“ in YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 32).

činnost, avšak pod podmínkou, že v Anglii zůstane po dobu jednadvaceti let – což představovalo dostatek času pro to, aby se domácí obyvatelstvo novým technologiím naučilo.⁸¹ Většina cizinců byla ochotna na dané podmínky přistoupit; Anglie se obohatila o značné inovace z oblasti textilního průmyslu (ovlivňujících techniku zpracování, kvalitu a výslednou cenu produktů), výroby skla, papíru, tiskařských technologií či vazby knih.⁸² I přes tuto otevřenost lze však v alžbětinské politice pozorovat jisté projevy obezřetnosti a obav o národní bezpečnost, které narůstaly zejména pod vlivem vyostřující se mezinárodní situace ve vztahu ke Španělsku. Od počátku šedesátých let tak byly v Anglii z důvodu obav o národní bezpečnost prováděny v pravidelných intervalech průzkumy shromažďující relativně obsáhlé informace o cizincích pobývajících v zemi.⁸³

Od poloviny sedmdesátých let se však alžbětinská cizinecká politika mírně proměňuje. Důležitou roli zde hraje neustále se stupňující napětí mezi Alžbětou a Filipem II., které hrozí v otevřený konflikt mezi oběma zeměmi. Anglie tudíž nutně potřebuje dostatečné zásoby lidského kapitálu pro případný ozbrojený střet. Zároveň se v žádné větší míře nepotvrdily obavy, že by cizinci žijící v Anglii tvořili jakousi pátou kolonu. V osmdesátých letech se tak dokonce objevují tendence zapojit cizince žijící v Anglii do obrany státu.⁸⁴

V otázce právního postavení cizinců v Anglii pak Alžběta do určité míry vycházela z politiky svých předchůdců. Již za Eduarda III. byl načrtnut základní právní rámec, s nímž bylo přistupováno k cizincům, kteří chtěli získat možnost dlouhodobého pobytu na území Anglie. Jádrem tohoto rámce byla možnost *denizace* (*denization*) a *naturalizace*,⁸⁵ které si zachovaly kontinuity i v alžbětinské Anglii.

Alžbětinská Anglie tak ve svém postoji k cizinecké otázce prokazuje určitou dvojsečnost. Důležitým faktorem v tomto přístupu je fakt, že i když nárůst počtu cizinců směřujících do Anglie v době Alžbětiny vlády nebyl příliš markantní a cizinci žijící v Londýně

⁸¹ YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 74-75.

⁸² YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 77-80.

⁸³ První větší průzkum byl proveden v r. 1561, v němž měli cizinci uvést celé své jméno a zemi původu. V následujících letech se pak průzkumy stávají komplexnějšími: cizinci mají mimo výše uvedené informace podat také údaje o místě a délce pobytu, povolání, vyznání či o důvodech k imigraci do Anglie (YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 14-18).

⁸⁴ Např. v r. 1587 vláda vznáší požadavek směrem k Francouzům a Nizozemcům žijícím v Londýně, aby poskytli k odvodu a ozbrojenému výcviku určitý počet mužů (YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 67).

⁸⁵ *Denizace* představovala možnost nabytí omezeného rozsahu práv, jaká byla přiznávána rodilým Angličanům. *Denizovaný* cizinec tak měl například možnost držet v osobním vlastnictví půdu, avšak neměl možnost ji nabýt; stejně tak byla komplikovaná otázka dědických práv. Na druhé straně však *denizovaný* cizinec požíval určitých privilegií, která nebyla běžně dostupná cizinci, jenž *denizaci* nezískal. *Naturalizace* pak zajišťovala stejná práva a privilegia, jakých požívali rodilí Angličané. V porovnání s *denizací* k ní však docházelo zřídka, neboť k její realizaci mohlo dojít jen na základě zvláštního výnosu vydaného parlamentem, zatímco *denizace* byla realizována na základě královského patentu (YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 57-58).

tvořili kontinuálně v druhé polovině 16. století 4-5% celkové populace hlavního města, podstatné je, jak uvádí Yungblutová, že byl tento nárůst anglickou společností *vnímán* jako neobvyklý.⁸⁶ Oficiální politika, přes obezřetné stanovisko, které vůči většině cizinců po určitou dobu zastávala, byla celkově vzato k migrantům směřujícím na Britské ostrovy otevřená a jejich aktivity do velké míry podporovala. Na druhé straně se anglická společnost cítila po většinu doby Alžbětiny vlády do velké míry cizím elementem z různých důvodů ohrožená, jak již bylo uvedeno výše. Jak výstižně poznamenává Yungblutová,

„je zajímavé, že přímý kontakt s cizinci spíše podnítl upevnění stereotypů, než aby tomu bylo naopak. Čím více informací domácí obyvatelstvo získávalo o cizincích a jejich zvycích prostřednictvím každodenního kontaktu, tím ‚cizejší‘ a ‚ne-anglické‘ jim tyto zvyky připadaly. [...] Domácí obyvatelstvo tak postupně definovalo, co to znamená být Angličan tím, že vyjmenovávalo, co to znamená být ‚ne-Angličan.‘ Tento proces pak podnítl dramatický nárůst národního sebeuvědomění v 16. století – ačkoliv tak bylo činěno prostřednictvím negace a exkluze.“⁸⁷

2.3 Mouřeníni, černoši a alžbětinský Londýn

Na výsledný obraz afrického obyvatelstva prezentovaný různými produkty alžbětinské kultury měla kromě výše uvedených faktorů vliv také samotná přítomnost této populace na anglické půdě. Ačkoliv se kvantitativně nejednalo o příliš početnou skupinu, 16. století zaznamenalo nebývalé propojení afrického obyvatelstva s téměř všemi společenskými vrstvami tehdejší anglické společnosti. Stejně jako v případě navazování kontaktů s jednotlivými africkými oblastmi, i zde je nutno sledovat odděleně přítomnost severoafrických a subsaharských Afričanů na britských ostrovech. Charakter obou skupin zde působících je totiž radikálně odlišný a to jak kvantitativně tak kvalitativně.

Co se týče severoafrického obyvatelstva, jeho výskyt je v Anglii zaznamenán prakticky až v souvislosti s vládou královny Alžběty. Nejčastěji se jednalo o obchodníky cestující do Anglie, zajatce ze španělských lodí, a především delegace velvyslanců, kteří Anglii v průběhu

⁸⁶ YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 18-23.

⁸⁷ „Interestingly, contact with the aliens actually seems to have fueled the solidification of the stereotypes rather than the reverse. The more the natives discovered about the foreigners and their habits through daily contact, the more ‚strange‘ and ‚un-English‘ they found these habits to be. [...] In the process, the natives were defining what it meant to be English by cataloging what it meant to be ‚un-English.‘ This furthered a dramatic increase of national self-consciousness in the sixteenth century, albeit in terms of negative proofs and processes of exclusion.“ (YUNGBLUTOVÁ, *Strangers Settled Here*, s. 35).

Alžbětiny vlády opakovaně poctili svou návštěvou.⁸⁸ Důležité však je, že žádná z výše uvedených skupin nepobývala na anglické půdě permanentně; neměli tudíž status poddaných královny a už vůbec zde nepůsobili jako sluhové či otroci – to je až záležitostí druhé poloviny 17. století.⁸⁹ Přestože existuje několik záznamů o konverzi muslimů k anglikánství a jejich stálém usazení v Anglii,⁹⁰ jednalo se o navýsost sporadické případy.⁹¹ Podobné je to se sňatky: k oddávání anglických mužů se severoafrickými ženami docházelo jen výjimečně; spojení anglických žen s mouřeníny je pak záležitostí až doby vlády Jakuba I., respektive Karla I.⁹² Jejich přítomnost v Anglii tak představovala odlišnou zkušenost s Jiným, než jakou Angličané zažili v souvislosti s přistěhovalci z kontinentu. Na rozdíl od Francouzů, Nizozemců, Italů či Španělů zde tato skupina Jiného nehledala azyl ani pracovní příležitost, v rámci kterého by se zde usadila; spíše využívala nové možnosti vzájemně otevřených sfér mezi Anglií a severní Afrikou. Právě kvůli přechodnému charakteru jejich pobytu je pak velice obtížné postihnout jejich přítomnost kvantitativně. Jediné detailnější prameny, které lze v této souvislosti použít, představují buď oficiální záznamy o delegacích přítomných v Londýně, případně soukromé reflexe k nim odkazující.

Kromě toho byla anglická zkušenost s tímto Jiným formována také odlišným charakterem skupin, se kterými Angličané přicházeli do styku. Až na výjimky (zajatci) se jednalo o majetné jedince (obchodníci), respektive elitu muslimské společnosti (velvyslanci), která si zakládala na pompézní sebe prezentaci. I přesto lze však označit interakci mezi severoafrickým a anglickým obyvatelstvem za relativně intenzivní, avšak také do velké míry limitovanou, a to především tím, že ne všechny společenské vrstvy Londýna s nimi mohli přijít do přímého styku.

V případě subsaharských Afričanů je situace radikálně odlišná, a to hned na několika rovinách. Už samotná přítomnost této skupiny na britských ostrovech se datuje mnohem dříve, než tomu bylo v předchozím případě. Již na počátku 16. století se na dvoře skotského krále Jakuba IV. objevuje skupinka mužů i žen afrického původu, kteří byli pravděpodobně přivezeni z Portugalska a působili ve Skotsku jako hudebníci, respektive dvě z žen byly zaměstnány jako

⁸⁸ První severoafrická delegace byla do Anglie přivedena v roce 1551 Thomasem Wyndhamem, následovalo ji pak několik tureckých delegací v dalších letech. Z roku 1589 je pak doložena návštěva velvyslance Maroka, který se do Londýna opět vrátil v roce 1595. Asi nejznámější návštěva marockého velvyslance, Hameta Xarifa, je datována rokem 1600. Xarife se svým doprovodem v Londýně pobýval po dobu šesti měsíců, v souvislosti s čímž je dochováno množství materiálu rozličného charakteru, jenž tento pobyt reflektuje.

⁸⁹ MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen*, s. 5.

⁹⁰ Např. „Turek Chinano“ v roce 1585 nebo „John Baptista z Tripolisu“ v roce 1605.

⁹¹ MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen*, s. 21.

⁹² MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen*, s. 9.

služebné královny Markéty.⁹³ Celkově lze z pramenů pro skotskou oblast první poloviny 16. století doložit přítomnost minimálně šesti černochoů, kteří zde působili kromě výše uvedených povolání také jako vojáci či mniši. Za své služby byli řádně placeni, a pokud patřili ke dvoru, tak o ně bylo dokonce velice dobře postaráno. Někteří z nich také měli rodiny, respektive je Skotsku zakládali.⁹⁴

Co se týče Anglie samotné, první doklady o přítomnosti černochoů jsou spojeny s vládou Jindřicha VII. a Jindřicha VIII. Na dvorech obou panovníků se vyskytuje jistý John Blanke, černošský trumpetista, který do Anglie přicestoval pravděpodobně s družinou španělské princezny Kateřiny Aragonské v roce 1501, jež kromě Blankého obsahovala i několik dalších černochoů.⁹⁵ Jak dokládají prameny, Blanke byl oběma Jindřichy denně placen⁹⁶ a pravděpodobně byl i neobyčejně oblíben.⁹⁷ Do nástupu Alžběty na trůn lze pak v Anglii doložit existenci minimálně deseti černochoů, z nichž někteří byli pohřbeni v Londýně. Podobně jako v případě Skotska však není černošská přítomnost v Anglii omezena pouze na oblast dvora. Jak poukazuje Imtiaz Habib, někteří z nich se živili též řemeslem: objevují se tak záznamy o černošských výrobcích jehel, kovodělníci apod.⁹⁸ Ačkoliv se nejedná o vysoká čísla, již před nástupem Alžběty na trůn se tak začínají objevovat první případy, kdy se černošské obyvatelstvo usazuje na anglické půdě natrvalo, zakládá zde rodiny, případně se pokouší působit v oblasti řemesel. Postoj ze strany anglické společnosti se pak dá charakterizovat jako neutrální, respektive jako „tiše tolerující“, jak to výstižně vyjádřil Habib.⁹⁹ Tato „nezabarvenost“ anglického postoju je však do velké míry dána tím, že zápisy z této doby jsou velmi obecné, a i kvantitativně jich je málo. Stejně tak charakter pramenů (záznamy výdajů královské pokladny, záznamy farních kostelů) prakticky neumožňuje jakékoliv pozitivní či negativní hodnocení.

S nástupem Alžběty na trůn se situace v tomto ohledu postupně proměňuje. Obecný růst populace Anglie daný přílivem z kontinentu a zhoršující se vztahy se Španělskem podmínily detailnější zpracování záznamů o cizincích pobývajících na anglické půdě. Za Alžbětiny vlády dochází také k řízenému zdokonalení zápisů do farních matrik, jež představují jeden z nejdůležitějších pramenů mapujících přítomnost černochoů v Anglii. S růstem námořních

⁹³ Peter FRYER, *Staying Power: The History of Black People in Britain*, Edmonton 1984, s. 2-4.

⁹⁴ Imtiaz HABIB, *Black Lives in the English Archives 1500-1677: Imprints of the Invisible*, Aledrshot 2008, s. 27-36.

⁹⁵ HABIB, *Black Lives*, s. 23.

⁹⁶ FRYER, *Staying Power*, s. 2-4.

⁹⁷ Jak dokládají záznamy o královských výdajích, Jindřich VIII. Blankemu v roce 1512 daroval při příležitosti jeho sňatku velmi honosné ošacení (HABIB, *Black Lives*, s. 40).

⁹⁸ HABIB, *Black Lives*, s. 4.

⁹⁹ „Unspokenly tolerant“ (HABIB, *Black Lives*, s. 50).

aktivit se rozšiřuje také spektrum materiálů věnujících se africkému obyvatelstvu, jak jsme mohli pozorovat v případě cestopisné tvorby. Obecně lze tedy říct, že kvantitativně i kvalitativně roste objem pramenné základny, ze které lze čerpat při analýze přítomnosti černošského obyvatelstva v Anglii.¹⁰⁰

Další rozdíl, který alžbětinská Anglie oproti předchozím obdobím vykazuje, je kvantitativní nárůst samotné černošské komunity. Do Alžbětina nástupu na trůn se jednalo o jedince, kteří byli kromě výše uvedených případů do Anglie dopraveni pravděpodobně v rámci počínajících námořních výbojů spojených s třicátými a padesátými lety. Jejich pobyt v Anglii však nebyl trvalého charakteru.¹⁰¹ Situace se však proměňuje v průběhu šedesátých let. Klíčovým dokumentem pro toto i další desetiletí je pak vládní výnos z přelomu roku 1562/3, který umožňoval Angličanům koupi Afričanů a který tak znamenal příliv černošského obyvatelstva do Anglie. Další početní nárůst je pak spojen zejména s osmdesátými a devadesátými léty v souvislosti s rozmáhajícími se kontakty s Afrikou. Vyvodit však konkrétní *reálná* čísla ohledně černošské přítomnosti v Anglii se zdá být velice obtížné především kvůli jejich nejasnému postavení v rámci anglického právního systému. Ačkoliv byla cizincům v alžbětinské Anglii věnována velká pozornost, jak jsme mohli pozorovat výše, s černošským obyvatelstvem je situace poněkud jiná z toho důvodu, že v drtivé většině podléhali obchodu. Problematické je, že Anglie se podobně jako většina evropských zemí od instituce otroctví v průběhu 16. století oficiálně distancovala a tudíž řada námořních aktivit spojených s nabytím černochoů, respektive jejich samotný dovoz a následná přítomnost v Anglii, není zaznamenána.¹⁰² Z dostupných materiálů je tedy dochována necelá stovka záznamů o 95 jedincích, z nichž je podíl mužů a žen relativně vyrovnaný.¹⁰³ Jak však upozorňuje Habib, kvůli výše uvedeným problémům s reálným zaznamenáváním africké přítomnosti v Anglii, mohl skutečný počet černochoů dosáhnout na přelomu 16. a 17. století až k 900 jedincům,¹⁰⁴ což sice představovalo přibližně 0,5 % tehdejší populace Londýna, avšak až téměř 20 % z cizinců žijících v hlavním městě.

Co se týče povolání této skupiny Afričanů, spektrum práce, kterou vykonávali, je

¹⁰⁰ Kromě záznamů z farních kostelů či z královské pokladnice známých již z předchozího období lze nově zařadit i prameny soudní, daňové či lékařské povahy, stejně jako účty domácností nebo prameny osobní povahy (HABIB, *Black Lives*, s. 65).

¹⁰¹ Například v rámci Lokovy expedice v letech 1554-55 bylo zajato pět černochoů, kteří měli být v Anglii vycvičeni jako průvodci a překladatelé (FRYER, *Staying Power*, s. 5). Podobně tak Towerson přivezl do Anglie ze své expedice tři černochoy, kteří však měli být navraceni do vlasti. Otázkou však je, zda k tomuto kroku opravdu došlo, nebo jestli část z nich nakonec v Anglii nezůstala natrvalo (HABIB, *Black Lives*, s. 68).

¹⁰² HABIB, *Black Lives*, s. 5.

¹⁰³ HABIB, *Black Lives*, 115.

¹⁰⁴ HABIB, *Black Lives*, 117.

relativně pestré. Byli zaměstnáváni jako sluhové či služky v řadě anglických domácností, zajišťovali zábavu a hudební či taneční produkci u dvora, někteří byli zaměstnáni i jako výpomoc řemeslníků (např. v textilním odvětví), ale stejně tak se objevují i záznamy o černošských prostitutkách nebo otrocích zajatých na španělských galejích.¹⁰⁵ Ze všech těchto případů je však nejčastěji doložené jejich působení jako sloužících. V anglickém prostředí se pak od druhé poloviny 16. století ustaluje trend, kdy téměř každá zámožnější rodina usiluje o to mít alespoň jednoho černošského sloužícího. Tento trend, který byl nastolen již za vlády prvních Tudorovců a v němž královna Alžběta pokračovala,¹⁰⁶ se záhy rozšířil i do dalších společenských vrstev. Nejen aristokracie, ale i vládní špičky, zámožní obchodníci a velitelé námořních výprav měli své černošské sloužící. Záznamy o nich tak můžeme najít například v domácnostech Roberta Dudleyho, hraběte z Leicestru,¹⁰⁷ lady Raleighové,¹⁰⁸ sira Roberta Cecila¹⁰⁹ či u samotného Johna Hawkinse.¹¹⁰ Nicméně, černoši byli zaměstnáváni i v domácnostech přistěhovalců, ve kterých byli někdy i zapojeni do řemeslné výroby. Zatímco v případě dvora, aristokracie, politických špiček a zámožných obchodníků se tak jeví být primárním motivem demonstrace moci, v případě ostatních společenských vrstev vystupují do popředí spíše praktické důvody. Černošské obyvatelstvo představovalo možnost levnější pracovní síly, což bylo využíváno zejména cizinci žijícími v Anglii jako výhoda v konkurenčním boji proti domácímu obyvatelstvu.¹¹¹

Široký záběr společenských vrstev, u kterých byli černoši zaměstnáni, společně s pestrostí etnicity jejich pánů měl za důsledek, že černošské obyvatelstvo žijící v Londýně nepředstavovalo uzavřenou komunitu koncentrovanou do jedné konkrétní londýnské čtvrti. Právě naopak, byli roztroušeni po čtvrtích chudinských, obchodnických i šlechtických, působili v lokalitách čistě anglických, ale i španělských, italských nebo nizozemských. Kvůli této roztroušenosti a zároveň silné vizuální moci, kterou černoši pro alžbětinské Londýňany jistě měli, mohli tudíž působit dojmem, že jsou vlastně rozptýleni po celém Londýně, a že je jich v Anglii, jak naznačila samotná královna, „už příliš mnoho“.¹¹²

¹⁰⁵ HABIB, *Black Lives*, 82.

¹⁰⁶ Na svém dvoře měla minimálně dva černochy, z nichž jeden byl zaměstnán jako páže (Gretchen Holbrook GERZINA, *Black London: Life before Emancipation*, New Brunswick 1995, s. 4).

¹⁰⁷ HABIB, *Black Lives*, s. 73.

¹⁰⁸ FRYER, *Staying Power*, s. 8-9.

¹⁰⁹ HABIB, *Black Lives*, s. 2.

¹¹⁰ HABIB, *Black Lives*, s. 70.

¹¹¹ HABIB, *Black Lives*, 87-88.

¹¹² „there are already here too many“; Alžbětin otevřený dopis starostovi Londýna a městské radě z r. 1596 (Jonathan BURTON – Ania LOOMBA (eds.), *Race in Early Modern England: A Documentary Companion*, New York 2007, s. 136).

2.4 Závěr

Jak jsme demonstrovali v této kapitole, vnímání afrického obyvatelstva a postoj k němu ze strany Anglie formovalo několik důležitých faktorů. Zaprvé, jsou to přímé kontakty s africkým kontinentem. Afrika v druhé polovině 16. století Angličany vyloženě lákala: její obchodní potenciál a možnost rychlého zbohatnutí na severu společně s možnostmi expanze a obohacením se v oblastech na jih od Sahary představovaly silný stimul pro anglické námořní aktivity. Zároveň byly v této době budovány poměrně intenzivní diplomatické styky se severoafrickými oblastmi, které Anglii poskytovaly možnost případné vojenské intervence v její prospěch ve válce se Španělskem. Druhým klíčovým faktorem je kvantitativní nárůst cizinců z kontinentu v Anglii, jejich permanentní usazování se na anglické půdě a snahy o úplné začlenění do anglické společnosti. Ačkoliv se v porovnání s celkovým počtem obyvatelstva Anglie nejednalo o masovou záležitost, důležité je, že tento nárůst byl neobvyklý a jako takový byl i anglickou společností vnímán. Z toho také pramení rostoucí xenofobie ze strany domácího obyvatelstva, která byla založena především na obavách ekonomické povahy. Posledním, avšak pravděpodobně nejzásadnějším faktorem byla přítomnost samotného afrického obyvatelstva v Anglii a jeho pozvolný kvantitativní růst. Anglická společnost v druhé polovině 16. století přicházela do styku s různými skupinami tohoto Jiného: od elit po zajatce, od přechodně pobývajících po trvale usazené. Přestože kvantitativně tato menšina dosahovala řádů desítek či stovek jedinců, jejich propojenost s různými společenskými třídami a etnickými skupinami a z toho plynoucí místní rozptýlenost v rámci městského osídlení vytvářela dojem mnohem silnější přítomnosti v rámci alžbětinské Anglie. Konkrétní výsledky této intenzivní interakce, jež zároveň představují pestrou škálu produktů alžbětinské kultury, jsou předmětem další kapitoly.

3. Afričané v alžbětinské lidové kultuře

Jak jsme popsali v předchozí kapitole, anglo-africké vztahy druhé poloviny 16. století byly velmi intenzivní a vedly ke zvýšené míře každodenního kontaktu mezi Angličany a africkým obyvatelstvem. Záměrem této kapitoly je postihnout, jakým způsobem se tyto vztahy a kontakty odrážely v alžbětinské lidové kultuře. Vzhledem k prostoru bakalářské práce je pramenná základna omezena výhradně na dramatickou tvorbu. Těžiště kapitoly tvoří divadelní hry uváděné v alžbětinských veřejných divadlech.

Volba konkrétních pramenů byla provedena na základě několika faktorů. Zaprvé jsem vzala v úvahu popularitu her v době vzniku, respektive četnost jejich uvádění na alžbětinském jevišti. Druhým aspektem bylo vymezení chronologické, limitující zkoumanou tvorbu na období mezi koncem 80. let a smrtí královny Alžběty. Posledním faktorem byla snaha o co největší možnou žánrovou pestrost. Pro analýzu tak byla zvolena následující pětice her, které splňují výše uvedené podmínky: *Bitva o Alcazar* (Battle of Alcazar), *Titus Andronicus* (Titus Andronicus), *Kupec benátský* (The Merchant of Venice), *Nadvláda chtíče: chlípná královna* (Lust's Dominion: The Lascivious Queen) a *Othello: mouřenín benátský* (Othello, the Moor of Venice). Hlavním cílem následující analýzy je vypořádat základní tendence, které hry vykazují v souvislosti s obrazem černých postav. Nejprve je však potřeba věnovat určitou pozornost kořenům, z nichž alžbětinské divadlo vycházelo a z nichž při konstruování obrazu vizuální jinakosti notně čerpalo.

3.1 Mystéria a morality

Základními zdroji, z nichž alžbětinská divadelní praxe při vykreslování černých postav vycházela, jsou mystéria a morality. Mystéria se v Anglii objevují již ve 14. století, morality jsou pak spojeny především s 16. stoletím, oboje jsou však silně spojeny s lidovým prostředím. Mystéria prezentovala dramatickou formou biblické příběhy a bývala hrána jak samostatně, tak ve formě tzv. cyklů, které vyobrazovaly větší příběhový celek v rámci několika po sobě jdoucích dní.¹¹³ Častým námětem mystérií pak bylo například Stvoření světa, Luciferův pád, Umučení Krista či Poslední soud. Obsahovou náplň moralit pak tvořilo především alegorické vyobrazení souboje dobra a zla, respektive ctností a neřestí.

Ačkoliv praxe „začernování“ postav prostřednictvím masek, líčidel či oblečení se výrazněji objevuje až v druhé polovině 16. století, její kořeny můžeme vysledovat právě

¹¹³ Například chesterský, wakefieldský nebo coventryský cyklus.

v mystériích a v moraliích. Jak uvádí Virginia Mason Vaughanová, ve středověku bylo začernování využíváno především jako diferenční prvek odlišující dobro od zla.¹¹⁴ Určitou variantou k tomuto pojetí je pak využití vizuálně černých postav jako symbolického ztělesnění zatracení. Jako nejtypičtější příklad tohoto využití lze uvést dramatické ztvárnění Pádu Lucifera. Mysterijní cykly často obsahují prvek vizuálního odlišení Lucifera prostřednictvím začernění jeho tváře poté, co se vzbouří proti Bohu a stane se z něj padlý anděl.¹¹⁵ Podobné vizuální prvky nesou též ztvárnění Posledního soudu, v nichž byly zatracené duše odlišeny od duší spasených právě prostřednictvím začernění pokožky.¹¹⁶

Přestože se mystéria hrála zejména v období pozdního středověku, objevují se vcelku hojně i ve století šestnáctém. Zlomem pro tento typ divadelní praxe byl zákon Jindřicha VIII. z roku 1543, který stanovil, že jedině panovníkův výklad Písma je závazný, stejně jako proklamace Alžběty z roku 1559, v níž panovnice ukládá starostům a smírčím soudcům, aby nepovolovali hry dotýkající se otázek náboženství.¹¹⁷ V důsledku těchto dvou opatření se mystéria pomalu vytrácí z lidové kultury, ačkoliv ještě počátkem devadesátých let se ve venkovském prostředí v omezené míře objevují.¹¹⁸

Podobně jako mystéria, i morality pracují s postavami, jejichž začerněná tvář nese konkrétní symbolický význam. Příkladem může být moralita z druhé třetiny 16. století z pera Johna Redforda, *Důvtip a Věda*.¹¹⁹ Hra sleduje osudy Důvtipu (Wit), který, zamilován do Vědy (Science), je v průběhu děje sveden Zahálkou (Idleness) a Nevědomostí (Ignorance). V důsledku tohoto aktu se jeho doposud velice milá a pohledná tvář stane „strašně nepříjemnou a ošklivou [...] ohavnou, / černou jako ďábel.“¹²⁰ Kromě asociace černé s *d'áblem*, se zde vytváří nová asociace mezi *černou* barvou a *ošklivostí*. Navíc hra silně akcentuje možnost translace černé na to, co bylo původně bílé, neposkvrněné, a to navíc tak, aniž by si toho byl druhý element vědomý.

Korpus kódů operujících se symbolickou rovinou černé barvy pleti, který se z těchto typů her přenesl do alžbětinské doby, je tak možné charakterizovat jako čistě negativně vyznívající. Černá pokožka byla asociována se zlem, vzpourou, pýchou, zatracením a krutostí,

¹¹⁴ Virginia Mason VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness on English Stages, 1500-1800*, New York 2005, s. 2.

¹¹⁵ VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s. 20.

¹¹⁶ VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s. 22.

¹¹⁷ Milan LUKEŠ, *Alžbětinské divadlo*, in: *Alžbětinské divadlo. Shakespearovi předchůdci*, Edd. Alois BEJBLÍK – Milan LUKEŠ – Jaroslav HORNÁT, Praha 1978, s. 18.

¹¹⁸ LUKEŠ, *Alžbětinské divadlo*, s. 13.

¹¹⁹ V originále *Wit and Science*. Přesné datum jejího vzniku není zcela známé, avšak obecně je kladeno mezi 30. a 40. léta.

¹²⁰ „faire pleasant & goodlye“; „faire dyspleasant & uglye [...] abhominable / as black as the devyll“ in VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s. 22-23.

respektive zastupovala celou plejádu negativních charakterových vlastností. Ani v jednom případě se však nejedná o prezentaci Jinakosti na bázi rasové, kulturní či náboženské – ta pomalu a v náznacích vstupuje na scénu až odlišným typem divadelní praxe, kterým jsou dvorské masky.

3.2 Dvorské masky

Dvorská maska jako žánr etablující se v anglickém prostředí počátkem 16. století představuje „více či méně dramatickou [formu] zábavy, v níž figurují mytologické, alegorické, či jakkoliv jinak symbolické postavy, v níž je minimum děje [...], výkony [jsou] amatérské, rozšířené o hudbu a, pokud ne o tanec, o pózování v kostýmech [odkazujícím k] neurčitým klasickým či středověkým postavám.“¹²¹ Charakteristickým rysem masky je pak prostředí, s nímž je spojena: panovnický, respektive v pozdějším období šlechtický dvůr. Po obsahové stránce v maskách první poloviny šestnáctého století plně absentovaly jakékoliv typy promluv a celý výjev byl postaven na tanečních číslech doprovázených hudbou. Velký důraz byl pak kladen na honosné kostýmy a sofistikované kulisy.¹²²

Stejně jako v mystériích a moralitách i ve dvorských maskách se objevují začerněné postavy. Nejčastěji vystupují jako tzv. světlonoši, nositelé pochodní,¹²³ v pozdějších obdobích pak také jako samotní aktéři. Velice oblíbenou byla tzv. maska mouřenínů (*a masque of Moors*), která dosáhla vrcholu své popularity především za vlády Jakuba I. Nicméně i pro edvardovskou a alžbětinskou dobu existují doklady o časté realizaci tohoto typu masky, jíž se účastnili i samotní panovníci.¹²⁴ Jak uvádí Gretchen Gerzina, v roce 1551 byla dokonce vytvořena maska mouřenínů pouze pro ženské aktérky.¹²⁵

Barevného odlišení těchto postav pak bylo dosahováno různými prostředky. Tím nejjednodušším bylo využití černé barvy, kterou byly potřeny všechny viditelné části těla herce, jako tomu bylo například na slavnosti v roce 1510. V masce prezentované při této příležitosti vystupuje vedle Jindřicha VIII. a hraběte z Essexu, převlečených za Turky, šestice dam

¹²¹ „more or less dramatic entertainment in which the characters are mythological, allegorical or otherwise symbolic, the action slight [...], the performance amateurish, diversified with music, and, if not with dancing, with attitudinizing in robes of a vaguely classical or medieval character.“ in Margaret DEAN-SMITH, *Folk-Play Origins of the English Masque*, *Folklore* 65, 1954, s. 74.

¹²² Herbert Arthur EVANS (ed.), *English Masques*, Glasgow 1898, s. xiv-xv.

¹²³ Vzhledem k tomu, že masky se většinou konaly v noci, bylo hlavním úkolem světlonošů poskytnout dostatek světla pro nasvícení celé scény. Každá maskovaná postava měla vlastního světlonoše, který ji přivedl na scénu, avšak poté se již aktivně představení neúčastnili (in DEAN-SMITH, *Folk-Play Origins of the English Masque*, s. 82).

¹²⁴ Jak uvádí Virginia Vaughan, vánoční slavnosti v roce 1550-1 obsahovaly i masku Irů a mouřenínů, v níž vystupoval Eduard VI jako jeden ze světlonošů (in VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s. 28).

¹²⁵ Gretchen Holbrook GERZINA, *Black London: Life before Emancipation*, New Brunswick 1995, s. 69.

nalíčených a potřených černou barvou tak důkladně, že „vypadaly jako černé mouřenínky“.¹²⁶ Druhým způsobem vizuálního vyjádření černé barvy pleti bylo nasazení tuhé černé kožené masky (tzv. *vizard*), která herci zakrývala celý obličej.¹²⁷ Posledním způsobem bylo využití samotných černochoů či černošek. Jak uvádí Gerzina, doklady pro tento typ praxe se datují již na počátek šestnáctého století, zároveň však upozorňuje, že se jednalo o velmi netypickou a nepříliš častou praxi.¹²⁸

Role černých postav ve dvorských maskách se pak zásadním způsobem liší od rolí, které zaujímaly v mystériích a moralitách. Původně byly začerněné postavy využívány především pro svou vizuální moc. Příchodem na scénu měly upoutat pozornost publika a vytvořit dostatečně velký prostor pro samotné představení, avšak dále na představení aktivně neparticipovaly. V pozdějších typech masek, kdy už začerněné postavy aktivně vystupují, reprezentuje jejich černá plet' především Jinakost ve formě odlišné rasy. Virginia Vaughanová tento posun spojuje se snahou Anglie o posílení sebe prezentace panovnického dvora prostřednictvím využití exotických prvků,¹²⁹ což v době, kdy Anglie teprve budovala své postavení světové velmoci, značně přispívalo ke konstrukci obrazu jako již *existující* velmoci. Zároveň však byl jejich přítomností konstruován obraz panovnického dvora jako „paprsku světla [zářícího na] daleké národy, které potřebovaly jeho civilizující vliv.“¹³⁰

Otázkou je, jak byly dané postavy publikem vnímány, či zda byly vůbec reflektovány. Pokud vystupovaly jako světloonošové, bylo jejich působení v rámci představení statické a pasivní. Vzhledem ke skutečnosti, že primárním účelem jejich přítomnosti na scéně byly čistě praktické účely, nemuselo je publikum vůbec brát na vědomí. Pokud byly černé postavy do masek zakomponovány jako jejich aktivní element, vytvářel se tím prostor pro větší míru reflexe ze strany diváků. Zároveň je však potřeba dodat, že možnosti výrazových prostředků, které herci v tomto případě mohli využít, byly značně omezené. Tvář měli často zakrytou koženou maskou, která znemožňovala jakoukoliv práci s mimikou, a po celou dobu představení nutila herce pracovat pouze s jednou, předem danou, masce vtištěnou emocí.¹³¹ Ve výsledku tak tyto postavy fungovaly spíše jako symbol exotična, jako odlesk dalekých zemí, ke kterým se Anglie v průběhu šestnáctého století pomalu přibližovala a snažila se je ovládnout. Přesto je

¹²⁶ GERZINA, *Black London*, s. 69.

¹²⁷ VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s. 10.

¹²⁸ Gerzina zde popisuje například turnaj konaný na dvoře skotského krále Jakuba IV., jemuž předsedala jistá černoška, pravděpodobně služebná královny, kterou ve své básni *Ane Blak Moir* zvěčnil skotský básník William Dunbar. (In GERZINA, *Black London*, s. 69-70).

¹²⁹ VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s. 28

¹³⁰ VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s. 28

¹³¹ VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s. 10.

však třeba masky brát náležitě v potaz, jelikož jako první typ dramatického vyjádření nabízí pohled na postavy, u nichž už začerněná tvář nevychází z biblické symboliky či morální alegorie, ale vztahuje se k dobové, byť ne specificky určené, reprezentaci rasové či kulturní jinakosti.

3.3 Alžbětinské lidové divadlo

Jak bylo předestřeno v úvodu k této kapitole, hlavní pozornost bude věnována divadelní praxi druhé poloviny šestnáctého století ve formě lidového, masově dostupného divadla. Masově dostupným divadlem se zde rozumí především produkce divadel veřejných, která byla otevřená prakticky všem společenským vrstvám, ačkoliv jádro jejich obecnstva představovaly vrstvy lidové. Aspekty, které měly vliv na vznik stálých veřejných divadelních scén, nestojí v centru pozornosti této práce,¹³² připomeňme však, že jejich formování spadá do sedmdesátých let šestnáctého století.¹³³ Rychlost a intenzita, s jakou byly divadelní budovy zakládány, značí, že v Londýně poslední čtvrtiny století panoval hlad po divadelní zábavě. Vzhledem k finanční náročnosti udržování stálých scén to však také vyvíjelo určitý tlak na majitele a provozovatele těchto budov. Repertoár, který divadla nabízela, tak musel být vzhledem k vysoké míře konkurence pestrý, lákavý a především dobře srozumitelný lidovým vrstvám. Ruku v ruce s rozšířením divadelní praxe však přichází také nucená sekularizace dramatických námětů. Místo dosavadní praxe, kdy byla hlavním zdrojem námětů Bible, tak začínají autoři hledat zápletky pro své hry v jiných literárních zdrojích, ať už historických nebo současných.¹³⁴ Vzhledem k posílení námořních aktivit Anglie v druhé polovině století, rostoucí míře přímých kontaktů s reprezentanty Jinakosti a obecně rostoucím zájmem o exotiku¹³⁵ se tak jedním ze zdrojů, z nichž alžbětinskí dramatici čerpali, staly přirozeně cestopisy. Zároveň je však třeba zdůraznit, že i přes tento nový korpus inspirace v sobě alžbětinské hry nesou tradiční prvky reprezentace černosti ustanovené mystérii, moralitami a maskami. V důsledku propojení těchto dvou sfér tak anglická dramatická tvorba sklonku století vytváří zcela nový způsob symbolického kódování vztahujícího se k černé barvě pleti.

¹³² Pro podrobnou analýzu politicko-ekonomického pozadí alžbětinského dramatu, vznik a praxi divadelních budov, či scénografické aspekty alžbětinských divadelních představení viz *Alžbětinské divadlo. Shakespearovi předchůdci*, Edd. Alois BEJBLÍK – Milan LUKEŠ – Jaroslav HORNÁT, Praha 1978.

¹³³ První divadelní budova, *Divadlo* (The Theatre), je postavena mezi lety 1576-7 a do konce Alžbětiny vlády ji následuje zbudování dalších pěti veřejných divadel: hned v následujícím roce je vystavěno *Mezivalí* (The Curtain, 1577), v roce 1587 *Růže* (Rose), v devadesátých letech vznikají *Labuť* (The Swan, 1595) a *Zeměkoule* (The Globe, 1599) a celý proces je pro alžbětinskou vládu završen v roce 1600 vystavěním *Štěstěny* (Fortune). In Leslie DUNTON-DOWNER – Alan RIDING, *Shakespeare a jeho svět*, Praha 2006, s. 26-28).

¹³⁴ VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s. 15.

¹³⁵ VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s.19.

Vlivem výše uvedených faktorů můžeme od konce osmdesátých let v anglické dramatické tvorbě zaznamenat rapidní nárůst her, které prezentují postavy s tmavou barvou pleti. První divadelní hry, v nichž figurovaly postavy ztělesňující Jinakost na bázi odlišné rasy, využívaly jejich přítomnosti na scéně pro ryze praktické účely. Častým jevem je tak využití černošských postav jako tahačů.¹³⁶ Jejich hlavní funkcí, jak upozorňují Virginia a Alden Vaughanovi, bylo vykonávat činnosti, které by v otevřeném prostranství prováděla tažná zvířata, avšak kvůli omezené kapacitě divadelního prostoru musely být nahrazeny herci.¹³⁷ Tmavá barva pleti pak měla, podobně jako v případě dvorských masek, především upoutat divákovu pozornost. Volba černých postav pro role tahačů však vytváří nový typ analogie související s tmavou barvou pleti. Skutečnost, že postavy vystupují jako sloužící a otroci, jejichž jedinou aktivitou je navíc činnost, která původně přísluší tažným zvířatům, vytváří obraz, že tyto postavy vlastně samy spadají na úroveň zvířat.

Na konci osmdesátých let, paralelně s nemluvicími černými postavami, se v anglickém dramatu začínají objevovat také první postavy Afričanů, jejichž možnosti sebe prezentace se zásadně rozšiřují.¹³⁸ První velkou změnou je jejich aktivní participace na ději prostřednictvím mluveného projevu. Tyto postavy tak mají možnost vysílat k obecenstvu obraz založený na vlastní slovní sebecharakterizaci, na interakcích s jinými postavami, respektive prostřednictvím odkazů k jejich minulým i současným aktivitám. Druhým novým prvkem je rozšíření prostoru, který je černým postavám vytyčen. V řadě případů vystupují jako hlavní postavy nebo minimálně jako klíčové vedlejší postavy, které zásadním způsobem ovlivňují děj hry. Následující analýza se tak pokusí zmapovat, jaký obraz černošských postav byl alžbětinskému publiku prezentován a jakým způsobem se tento obraz proměňoval.

3.4 Králové a princové

První výraznější skupinou afrického obyvatelstva, kterou alžbětinské hry ztvárňovaly, byli maroťtí vládci a členové královských rodin. První africkou mluvící postavou je mouřenín Muly Mahamet ze hry George Peelea *Bitva o Alcazar* (1588-9), jež je do značné míry inspirována skutečnými událostmi, k nimž došlo na území Maroka v roce 1578. Jednalo se o konflikt mezi

¹³⁶ V Marloweově *Tamerlánovi* se tak objevují „dva Mouřeníni [jež] táhnou Bajazeta, [usazeného] v kleci“ („two Moors drawing Bajazeth in his cage“ 4.ii.sd), v Peeleově *Edvardovi I.* je „královna Elinor, na svých nosítkách, přinesena čtyřmi černochy“ („Queene Elinor, in her litter, borne by foure Negro-Moors“ vi.sd) a v Lodgeově *Ranách občanské války* vstupuje na scénu Scilla, „na trůně, [...] neseném čtyřmi mouřinými“ („in his chare [...], drawn by four Moores“ 3.iii.sd).

¹³⁷ Alden T. VAUGHAN – Virginia Mason VAUGHANOVÁ, *Before Othello: Elizabethan Representations of Sub-Saharan Africans*, *The William and Mary Quarterly* 54, 1997, s. 30.

¹³⁸ VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s. 11.

Abd el-Malekem, legitimním vládcem Maroka, a Mulaiem Mohammedem el-Meslokem, který byl Abd el-Melekem v roce 1576 sesazen z trůnu a v roce 1578 se tudíž snaží mocensky znova prosadit. Za tímto účelem navazuje el-Meslok spojení s Portugalskem, zatímco el-Malek získává na svou stranu podporu Osmanské říše. Jelikož oba členové královského rodu v bitvě umírají, v Maroku je legitimní linie nastolena prostřednictvím bratra el-Maleka, Ahmeda el-Mansura, který zde vládl až do roku 1603 a který s anglickým královstvím navázal velice čilé diplomatické styky.

Co se týče samotné práce hry s obrazem Afričanů, v první řadě je potřeba zaměřit se na prostor, který je těmito postavám v rámci děje věnován. V tomto ohledu je *Alcazar* zajímavým, ale do značné míry netradičním příkladem dobového úzu. Namísto tradiční tendence, kdy černá postava figuruje ve většinově bílém prostředí jako izolovaný element, do něhož jsou koncentrovány dobové stereotypy, v *Alcazaru* je děj téměř výlučně vyhrazen severoafrickým postavám. Hra se tak v podstatě zaměřuje na marockou královskou rodinu, na mocenský boj v jejím středu. Hlavním Peeleovým antagonistou je pak Muly Mahamet (neboli el-Meslok), jeho protikladem je Abdelmelek, podporovaný Muly Mahametem Sethem neboli budoucím králem Ahmedem el-Mansurem. I přes rozmanitost, kterou *Alcazar* v souvislosti s africkými postavami nabízí, se bude následující analýza soustředit především na postavu Mulyho Mahameta. Ten je středobodem celé hry,¹³⁹ zároveň je však od ostatních postav výrazně izolován.

Důležitým faktorem, který významně ovlivňuje a do značné míry určuje výsledný obraz Mulyho Mahameta, je postava Uvaděče (v originále *Presenter*). Ten vystupuje na začátku každého jednání před zahájením samotného děje a jeho role je role komentátora dění, které buď již proběhlo nebo dění, které bude následovat. Obecně Uvaděč v alžbětinských hrách oslovuje přímo obecenstvo, čímž s ním navazuje mnohem intimnější a přímější vztah, než jak je tomu v případě samotných aktérů děje. Uvaděč v *Alcazaru* je pak zásadní v tom ohledu, že skrze své komentáře kontinuálně podtrhuje Mahametovu roli antagonisty, do níž soustřeďuje všechny negativní obrazy spojované s Afričany. Muly je tak prezentován jako „nevěřící mouřenín“, „barbar“, „negr“, „zrádce rodiny a lidu, / bohů a lidstva“, „krutý uzurpátor trůnu, tyran a „prokletý král“, který se vlády zmocnil skrze vraždu vlastních příbuzných.¹⁴⁰ Tento

¹³⁹ Centrální postavení Mahametovy postavy je pozorovatelné už v samotném obsazení rolí. Zatímco Mahamet je označen jako *mouřenín*, význam ostatních postav je odvíjen právě od Mahameta: Calipolis je *mouřenínova manželka*, Abdelmelec a Abdelmunen jsou *strýcové mouřenína*, Zareo pak *mouřenínův stoupenec*.

¹⁴⁰ „this unbelieving Moor“ (1Pro.32), „the barbarous Moor, / the negro“ (1Pro.6-7), „traitor to kin and kind, to gods and men“ (2Pro.12), „this cursed king“ (4Pro.5). George PEELE, *Battle of Alcazar*, in *The English Dramatists. The Works of George Peele. Vol I.* ed. A. H. BULLEN, London 1888. Všechny další odkazy ke hře budou vycházet z tohoto vydání. Překlad do českého jazyka je autorčin vlastní.

obraz podtrhuje první a druhé němé představení (tzv. *dumb show*), která předcházejí ději prvního jednání. V nich je za doprovodu Uvaděčova komentáře představen Muly, „černý ve svém vzhledu, a krvavý ve svých činech / [oděn v] košili, potřísněné krví, / [...] s taseným mečem, / [doprovázen] d'ábly zahalenými v lidské podobě“¹⁴¹, jak vraždí své malé synovce před očima jejich otce, kterého následně uškrtí. Ačkoliv zde Muly ještě nevystupuje v mluvené podobě, jedná se o jeho první prezentaci směrem k divákům. Na relativně malém prostoru tak publikum přijímá obraz Mulyho jako krvelačného a nemilosrdného barbara, zatraceného neznaboha, proradného tyрана, jenž nabývá své moci skrze nejvyšší stupeň násilí. Zároveň se v něm symbolicky odráží obraz proradného mysterijního Lucifera, Satana, jehož při realizaci svých krvelačných činů doprovází malí d'áblové, mystifikující své okolí lidskou podobou, kterou na sebe dočasně přejali. Tento obraz Uvaděče rozšiřuje o aspekt bestiality, když v úvodu k druhému jednání popisuje, jak Muly, po svém útěku z Fezu před nepřátelskými jednotkami, žije „opuštěný, v horských křovinách / živící se masem divoké zvěře“.¹⁴² Do kontrastu s Mulym pak Uvaděč staví jeho morální protiklady: jak Abdelmeleca, „statečného pána Berberů,“ ale především pak „statečného, odvážného krále Portugalska,“ „laskavého Sebastiána,“ jehož Muly svým „jedem ctižádosti“¹⁴³ obsadit znovu marocký trůn otrávil a ve výsledku přivedl do záhuby. Ostatní postavy jen potvrzují obraz vytvořený Uvaděčem.¹⁴⁴ Navíc pak zdůrazňují Mulyho pýchu, ctižádost, bojovnost, ale také chlípnost, které se přímo propojují s jeho černou barvou pleti.¹⁴⁵

Muly sám však některé z výše uvedených motivů vyvrací. Už první scéna, v níž Muly vystupuje v mluvené interakci s ostatními postavami, dosavadní obraz modifikuje. Oproti předesílanému krvavému, temnému obrazu Satana je Muly zachycen jako manžel a otec, jenž spoluvytváří kompletní rodinu. Zároveň zde vystupuje také jako pohotový stratég a pragmatik, když se snaží zajistit převoz finančních prostředků umožňujících mu vedení války do bezpečí. Po útěku do hor z nepřáteli ohroženého města pak Muly znovu podtrhuje svou roli hlavy rodiny,

¹⁴¹ „black in his look, and bloody in his deeds / [...]his shirt, stain'd with a cloud of gore, / [...] with naked sword in hand, / [Accompanied] with devils coated in the shapes of men“ (1Pro.16-20).

¹⁴² „forlorn among the mountain shrubs / And makes his food the flesh of savage beasts“ (2Pro.34-35).

¹⁴³ „brave Barbarian lord“ (1Pro.12), „the brave courageous King of Portugal“ (3Pro.2), „sweet Sebastian“ (3Pro.8), „ambition's poison“ (3Pro.10).

¹⁴⁴ Muly je tak vykreslen jako „tyranský král, zrádce“ („tyrant traitor-king,“ 1.i.55), „zatracený ubožák“ („this damned wretch,“ 1.i.87), pod jehož pyšným žezlem se Berbérie „ohýbá a úpí“ („Barbary, that bows and groans withal / Under a proud usurping tyrant's mace,“ 1.i.46-47). Abdelmelec naproti tomu vystupuje jako „marocký král, přemožitel svých nepřátel, / skutečný král Fezu, vládce Bebérie“ („King of Morocco, conqueror of [his] foes, / True King of Fess, Emperor of Barbary,“ 2.i.50-51).

¹⁴⁵ „pyšný uzurpátor“ („the proud usurper,“ 1.i.7), „tento ctižádostivý černochoch“ („this ambitious Negro Moor,“ 3.ii.25), „tento černochoch, / jenž se oděl do brnění z tepané oceli“ („this Negro Moor, / That clads himself in coat of hammered steel,“ 3.ii.6-7), „tento chlípný mouřenín“ („this lusty Moor,“ 3.iii.11).

kteřá přijímá zodpovědnost za ostatní členy, když se vydá do hor lovit divokou zvěř, aby zajistil potravu pro svou hladovějící manželku.¹⁴⁶ Na druhou stranu však Muly negativní obraz, který o něm byl vytvořen, často potvrzuje. Slovně například projevuje svoji bojovnost, kuráž, dokonce až krvelačnost,¹⁴⁷ když je však ohrožen postupujícími nepřáteli, rozhodne se pro útěk. Stejně tak v závěrečné fázi bitvy volí místo přímého střetu úprk z bojiště. Místo hrdinného a odvážného panovníka, za jakého se Muly prohlašuje, projevuje svými činy přesný opak. Zároveň je v průběhu hry potvrzena Mulyho schopnost přetvářky a manipulace s ostatními postavami za účelem dosažení vlastních cílů.¹⁴⁸ Nepodloženě oproti tomu působí aspekt chlipnosti. V celé hře se neobjevuje ani jedna scéna, v níž by Muly přišel do interakce s jinou ženskou postavou, než je jeho manželka, nebo kde by sám podporoval tento rys. Zdá se tedy, že Peele v tomto ohledu skutečně využívá a vkládá Mulyho nepřátelům do úst všemožné populární stereotypy, které v souvislosti v černochoy v Anglii kolovaly, aby Mulyho negativitu co nejvíce vyeskaloval.

Význam *Alcazar* pak dle mého názoru leží v několika rovinách. Zaprvé, je *Alcazar* první hrou, která alžbětinskému divákovi zprostředkovává africký svět spolu s „živými“ postavami, které k publiku přímo promlouvají. Zároveň mají tyto postavy možnost v průběhu hry budovat obraz o sobě samých a do určité míry jej také modifikovat. Zadruhé, namísto toho, aby Peele prezentoval jednu africkou postavu, do níž by koncentroval dobové negativní obrazy, jich vykresluje rovnou několik. To mu pak umožňuje využít černobílé dichotomie ve zcela jiné linii, než jak tomu bylo doposud. Jak upozorňuje Bartelsová, „tím, že je postaven mouřenín proti mouřenínovi, [...] nutí *Alcazar* své diváky, aby pohlédli za hranice

¹⁴⁶ „Hlad zahyne a ty budeš žít: / půjdu lovit ty zatracené osamělce, / a můj meč a cíl mi budou ohařem, / jenž zardousí lvy a nezkrtnou zvěř“ („Famine shall pine to death, and thou shalt live: / I will go hunt these cursed solitaires, / And make the sword and target here my hound / To pull down lions and untamed beasts,“ 2.iii.37-40).

¹⁴⁷ V dialogu se svým synem Muly říká: „Proč bychom se, chlapče, [...] měli bát pašů? / [...] Hochu, vidíš tady tu šavli, na mém boku? [...] / Taková jatka s mojí zbraní učiním, / že potoky a kanály krvi / budou naši mouřeníni splavovat na lodích a člunech / od břehů Tangeru až k branám Fezu“ („Why boy, [...] shall we be afraid of Bassas? / [...] Boy, seest here this scimitar by my side? [...] / Such slaughter with my weapon shall I make / As through the stream and bloody channels deep / Our Moors shall sail in ships and pinnaces / From Tangier-shore unto the gates of Fess,“ 1.ii.48-58).

¹⁴⁸ Jako první se tohoto rysu dotýká Mulyho syn, když říká: „Můj otec je moudrý / umí se podrobit, / zahrát přátelství, sliby a přísahy, / dokud díky své úžasné přetvářce, / se Sebastiánem věřícím jeho poctivosti, / nedosáhne takových plodů, / jež plynou z těchto báječných předností“ („My father's wise / he can submit himself and live below, / Make show of friendship, promise, vow, and swear, / Till by the virtue of his fair pretence, / Sebastian trusting his integrity, / He makes himself possessor of such fruits / As grow upon such great advantages,“ 2.iii.57-63). Sám Muly později tuto vlastnost potvrzuje: „Uvedl jsem tyto Portugalce v chod / aby mi proklestili cestu ke koruně“ („Now have I set these Portugals a-work / To hew a way for me unto the crown,“ 4.ii.70-71).

rasy, víry a národa.“¹⁴⁹ V *Alcazaru* tak nejde o protipóly černá/bílá rasa, divoké/civilizované či africké/evropské. Jde o kódy, které pracují převážně s dvojicí morální/nemorální, neboť „Muly se nestává černochem skrze svůj původ, ale skrze své činy“¹⁵⁰ (důraz AB). V tomto ohledu pak *Alcazar* ještě silně čerpá ze svých středověkých předchůdců. Ačkoliv je děj zasazen do marockého prostředí, odehrává se v souladu s konkrétními historickými událostmi a pojímá do sebe africký, iberský i osmanský svět, je jeho téma silně univerzální. Zastřešujícím motivem tak není střet evropského civilizovaného a divokého afrického světa, ale přehnaná – a potrestaná – ctižádost. Právě tento aspekt pak dělí postavy na černé a bílé.

Poněkud jiný typ prezentace marocké aristokracie překládá Shakespearův *Kupec benátský* (1598) skrze postavu prince marockého. Marocký princ se rozhodně neřadí k hlavním hybatelům děje: objevuje se pouze ve dvou scénách a oba jeho výstupy jsou založené výhradně na interakci s belmontskou dědičkou Porcií, o jejíž ruku se princ uchází. Obraz, který však Shakespeare předkládá, nabízí novou perspektivu, skrze níž lze na černou postavu nahlížet.

V první řadě je nutno zdůraznit, že marocký princ není jediným představitelem Jinakosti, který ve hře vystupuje. Hlavním nositelem Jinakosti v *Kupci benátském* je samozřejmě židovský lichvář Shylock, jeho postava je však úzce svázána s benátskou společností, a proto mu zde nebude věnována pozornost. Avšak i v Belmontu, sídle Porcie, se objevuje rovnou několik reprezentantů Jinakosti. Jedná se o představitele různých národností, kteří zkouší své štěstí a stejně jako princ marocký se uchází o Porciinu ruku. Tyto postavy ve hře nevystupují přímo, objevují se pouze skrze odkazy v dialogu mezi Porcií a její služebnou Nerissou. Tvoří však důležitou přehru pro výstup samotného prince, jelikož odráží uzavřenost, respektive až xenofobnost belmontského světa, silně nasáklého předsudky a populárními stereotypy vázajícími se k různým národnostem.¹⁵¹

Hlavní rozdíl mezi ostatními nápadníky a marockým princem pak spočívá v princově vizuální Jinakosti. *Snědý mouřenín, celý v bílém*,¹⁵² už svým vstupem na scénu vytváří ostrý

¹⁴⁹ „In setting Moor against Moor, [...] *Alcazar* presses its spectators to look beyond the bounds of race, religion, and nation“ (in Emily C. BARTELSOVÁ, *Speaking of the Moor: From Alcazar to Othello*, Pennsylvania 2008, s. 43-44).

¹⁵⁰ VAUGHAN-VAUGHANOVÁ, *Before Othello*, s. 31.

¹⁵¹ Neapolský princ je tak spojován s jezdecktím, v němž Neapolci tradičně vynikali. Zároveň je však tahle jeho dovednost degradována narážkou na možný nemanželský poměr mezi princovou matkou a kovářem. Podobného přístupu se dostane francouzskému pánovi, u něž má Porciin výsměch sexuální podtext, anglickému baronovi Falconbridgovi, skotskému lordovi či saskému vévodovi. (1.ii.37-94). William SHAKESPEARE, *Kupec benátský / The Merchant of Venice*, ed. a přel. Martin HILSKÝ, Brno 2005. Všechny další odkazy ke hře budou vycházet z tohoto vydání.

¹⁵² 2.i.

kontrast mezi sebou a „světlou Porcií“.¹⁵³ Přestože následující dialog pouze potvrzuje vizuální, jazykovou i kulturní odlišnost jejich světů, klíčové je, že princ sám sebe takto nevnímá, ba naopak: pokládá se za rovnocenného partnera bílé Porcie.¹⁵⁴ Barvu své pleti pak nechápe jako deficit, ale jako výraznou přednost. Je to právě jeho tmavá pokožka, která „nahnala strach už mnoha statečným“, „probudil[a] lásku spanilých žen“, a on sám „by ji neměnil“.¹⁵⁵ Podobně jako Muly Mahamet v *Alcazaru*, i princ marocký se ztotožňuje s mocí, silou, statečností a vojenskými úspěchy,¹⁵⁶ což je vizuálně podtrženo tím, že má, stejně jako Muly, na svém boku zavěšenou šavli.¹⁵⁷

Stejně jako Muly Mahamet, vystupuje i marocký princ jako izolovaná postava, vyčleněná od ostatních. Na rozdíl od *Alcazaru*, kde je hlavním elementem exkluze amorálnost, v případě *Kupce benátského* je to tmavá barva pokožky a tím pádem přeneseně i způsob smýšlení. Když marocký princ vyjmenovává všechny ohledy, v níž si zasluhuje Porcii, začíná svým původem jako nezbytným předpokladem pro to, aby se o ni vůbec mohl ucházet. Jako přidanou kvalitu pak připojuje „vrozený půvab i vychování“.¹⁵⁸ Nicméně, to, čeho si cení nejvíc a co dává na nejvyšší úroveň, je láska: „Hlavně si ale zasloužím ji láskou.“¹⁵⁹ Ačkoliv se jeho projev může místy zdát až nabubřelý, je to právě marocký princ, jenž je ze všech postav v *Kupci benátském* nejvíce ovládán emocemi a k lásce přistupuje jako k něčemu posvátnému.¹⁶⁰ Tento rys jej vyčleňuje jak z belmontské tak z benátské společnosti, kde je láska nahlížena výhradně jako „určitý druh bohatství, majetku, s nímž muži a ženy obchodují.“¹⁶¹ Na rozdíl od Bassania, který si vybírá truhličku nesoucí nápis „Zvol mne, a v sázku tak dáš vše, co máš“,¹⁶² volí princ marocký zlatou truhličku s nápisem „Zvol mne, a získáš, po čem mnozí touží“.¹⁶³

Marocký princ se bezpochyby řadí k nejvýraznějším reprezentantům Jinakosti v celé hře. Všechny prvky, které jej vyčleňují z benátsko-belmontské společnosti, jsou zveličeny:

¹⁵³ 2.vii.43.

¹⁵⁴ „Plavého Seveřana přived' mi / až z míst, kde nikdy neroztají ledy, / a z lásky k tobě řízeme se oba - / uvidíš, kdo má červenější krev“ („Bring me the fairest creature northward born, / Where Phoebus' fire scarce thaws the icicles, / And let us make incision for your love / To prove whose blood is reddest, his or mine“ 2.i.4-7).

¹⁵⁵ „[it] Hath feared the valiant; [...] / The best regarded virgins of our clime, / Have loved it too. I would not change this hue“ (2.i.9-11).

¹⁵⁶ „Při šavli, / pod níž pad perský šach a perský princ, / co třikrát podlehl mu sám Sulejmán“ (By this scimitar / That slew the Sophy and a Persian prince / That won three fields of Sultan Suleiman“ 2.i.24-26).

¹⁵⁷ 2.i.24.

¹⁵⁸ „graces and [...] qualities of breeding“ (2.vii.33).

¹⁵⁹ 2.vii.34.

¹⁶⁰ Porcii pak nahlíží jako „světici“, „živou modlu“ („this shrine, this mortal breathing saint“ 2.vii.40).

¹⁶¹ John Russell BROWN, *Shakespeare and his Comedies*, London 1957, s. 46.

¹⁶² „Who chooseth me must give and hazard all he hath“ (2.vii.16).

¹⁶³ „Who chooseth me shall gain what many men desire“ (2.vii.37).

aspekt vizuální odlišnosti nemůže být silnější,¹⁶⁴ jeho inklinace k emocím spíše, než k racionalitě nemůže být více otevřená, jeho odmítnutí spoléhat se na Štěstěnu a náhodu nemůže být výraznější.¹⁶⁵ Jeho zvolání „Nějaký bůh kéž řídí moji volbu!“¹⁶⁶ pak jen potvrzuje status odlišnosti tím, že naznačuje možnost víry ve vícero bohů. Je to pouze jen aristokratický původ, který principiálně zajišťuje slušné jednání ze strany bílé společnosti. Nicméně, v okamžiku, kdy definitivně opouští scénu, předsudky, prezentované v předchozích scénách v souvislosti s ostatními nápadníky, znovu vyplouvají na povrch.¹⁶⁷ Paradoxem je pak skutečnost, že obrazy, které jsou spojovány s marockým princem, se objevují v jiných částech hry ve spojení s židovským lichvářem Shylockem.¹⁶⁸

3.5 Otroci a d'áblové

Další výraznou skupinou afrických postav prezentovaných na alžbětinském jevišti byli otroci a zajatci. Jako první bude pozornost věnována tragédii *Titus Andronicus* (1588-1593), která pravděpodobně vznikla ze spolupráce Williama Shakespeara a George Peelea. Její děj je zasazen do antického Říma 3. století, kde se v duchu senekovské tragédie msty roztáčí kolo násilností oplácených mezi římskými vojevůdci Titem Andronikem a gótskou královnou Tamorou. Element Jinakosti zde představuje především první shakespearovský padouch, černý Aaron, Tamořin milenec. Druhou hrou spadající do této kategorie je tragédie *Nadvláda chtíce: chlípná královna* (1599-1600) Thomase Dekkera. V ní je Jinakost ztělesněna černochem Eleazarem, potomkem marocké královské rodiny, nyní však zajatcem sídlícím na španělském královském dvoře. Obě postavy sdílí kromě jejich současného postavení i jiné aspekty, kterými na sebe tyto hry v určitém ohledu navazují.

Přestože hlavními postavami *Tita* jsou bezesporu samotný Titus a jeho protipól Tamora, a celý děj se soustředí na gradaci konfliktu mezi nimi, Aaron mezi ostatními postavami výrazně vyniká. Byť vedlejší postavou, po Titovi je mu ve hře uvolněno nejvíce prostoru pro slovní promluvy.¹⁶⁹ Zároveň je klíčovým hybatelem děje ovlivňujícím svými činy jeho další směřování. Podobně jako v případě Mulyho v *Alcazaru*, i Aaronův obraz je zběžně načrtnut již

¹⁶⁴ "If he have the condition of a saint / and the complexion of a devil, I had rather he should / shrive me than wive me" (1.ii.124-125).

¹⁶⁵ "men that hazard all / Do it in hope of fair advantages. / A golden mind stoops not to shows of dross; / I'll then nor give nor hazard aught for lead" (2.vii.18-21).

¹⁶⁶ „Some god direct my judgment!“ (2.vii.13).

¹⁶⁷ „Příjemná ztráta! Ať si jde, a hned! / Kéž stejně skončí, kdo má jeho pleť!“ („A gentle riddance. Draw the curtains, go. / Let all of his complexion choose me so“ 2.vii.78-79).

¹⁶⁸ John DRAKAKIS (ed.), *Introduction*, *The Merchant of Venice*, London 2010, s. 86.

¹⁶⁹ Titus disponuje se 723 řádky textu, Aaron s 356 řádky a Tamora společně s Markem Andronikem přibližně s 260 řádky (in DUNTON-DOWNER – RIDING, *Shakespeare a jeho svět*, s. 296).

v obsazení rolí. *Aaron, černoch, Tamořin milenec*¹⁷⁰ je tak charakterizován dvěma základními rysy ještě před samotným začátkem děje: černou barvou pleti a sexuálním spojením s bílou *Tamorou, královnou Góthů*.¹⁷¹ Na scéně se Aaron objevuje téměř okamžitě. Na rozdíl od ostatních postav se však slovně neprojevuje a pouze mlčky přihlíží. Zároveň však svou vizuální Jinakostí působí jako nejdominantnější prvek scény. Aaronova rasová odlišnost je v průběhu hry velmi často podtrhována, často pak s podobnými konotacemi jako v případě Mulyho Mahameta. Aaron je tak označován jako „černý barbar“, „bezbožný černoch“, „zosobněný ďábel“, „nelidské zvíře, sprostý otrok“, snědý kočovník, jenž „barvou své pleti pošpiní“ Tamořinu čest a učiní ji „odpornou a hnusnou“.¹⁷² Velmi silným prvkem v celém *Titovi* jsou zvířecí metafora. Aaron tak symbolicky ztělesňuje „dravého tygra“, „pekelného psa“, „odpornou a černou mouchu“ či „zlověstného havrana“.¹⁷³ Dokonce i vztah mezi ním a Tamorou je nazírán z podobného úhlu: jako černá, havraní láska.¹⁷⁴ Sám Aaron tuto zvířecí obraznost potvrzuje, když popisuje, jak se jeho kudrnaté vlasy „vinou / jak klubka zmijí, které chystají se / ke smrtelnému úderu“.¹⁷⁵ Vedle prvků divokosti, bezvěrectví a ďábelskosti, které jsme mohli pozorovat už v předchozích analyzovaných hrách, je u Aarona silně akcentována jeho nízkost, jež ve spojení se zvířecími metaforami nabývá podoby bestiality až monstróznosti. Aaron je zhmotněním temnoty, stínů, je poslem smrti, ale zároveň i jejím vykonavatelem. Novým prvkem je vytvoření analogie mezi černou barvou a nevěrou, čímž jsou asociace, odkazující k sexuální rovině (především pak k chlípnosti), obohaceny o aspekt chtíče a zakázané vášně.

Výše uvedené obrazy jsou v průběhu hry posíleny způsobem, jakým Aaron vystupuje. Už ve svém prvním monologu Aaron prezentuje svoje základní charakterové rysy.¹⁷⁶ Podobně

¹⁷⁰ *Aaron, a Moor, beloved by Tamora.*

¹⁷¹ *Tamora, Queen of the Goths.*

¹⁷² ¹⁷² „a barbarous Moor“ (2.iii.78), „irreligious Moor“ (5.iii.119), „the incarnate devil“ (5.i.41), „inhuman dog, unhallowed slave“ (5.iii.14), „swarth Cimmerian / [who] Doth make [Tamora's] honour of his body's hue, / Spotted, detested, and abominable“ (2.iii.72-74). William SHAKESPEARE, *Titus Andronicus*, Ware 1996. Všechny další odkazy ke hře budou vycházet z tohoto vydání. Překlad do českého jazyka vychází z překladu Martina HILSKÉHO in *Dílo*, Praha 2012.

¹⁷³ „This ravenous tiger“ (5.iii.5), „hellish dog“ (4.ii.77), „a black ill-favoured fly“ (3.ii.66), „fatal raven“ (2.iii.96).

¹⁷⁴ „raven-coloured love“ (2.iii.83).

¹⁷⁵ „My fleece of woolly hair that now uncurls / Even as an adder when she doth unroll / To do some fatal execution“ (2.iii. 34-36).

¹⁷⁶ „Obrň své srdce, Aarone, a upni / se duchem ke své vládkyni a paní, / povznes se vzhůru k té, již vítězně / jsi dávno spoutal do řetězů lásky - / k tvým očím je teď pevněji přikována / než Prométheus ke kavkazské skále. / Šaty i mysl otroka už odhoď! / Ted' budeš zářit perlami a zlatem / a sloužit té své nové císařovně. / Ne, proč bys sloužil, hřešit budeš.“ („arm thy heart, and fit thy thoughts, / to mount aloft with thy imperial mistress, / And mount her pitch, whom thou in triumph long / Hast prisoner held, fettered in amorous chains, / And faster bound to Aaron's charming eyes, / Than is Prometheus tied to Caucasus. / Away with slavish weeds and servile thoughts! / I will be bright, and shine in pearl and gold, / To wait upon this new-made emperess. / To wait, said I? To wanton

jako marocký princ i Aaron klade velký důraz na barvu své pokožky. Ačkoliv je pravděpodobně otrokem, byla to podle něj jeho černá barva pleti, skrze níž k sobě připoutal Tamoru, díky čemuž metaforicky převrátil role pána a zotročeného. Podmaněním si bílé ženy, navíc nejmocnější ženy vystupující ve hře, si Aaron otevírá cestu k moci, kterou hodlá využít pro vlastní, hříšné záměry. Na rozdíl od marockého prince Aaron zdůrazňuje, že pro úspěch jeho dalších kroků je potřeba odvrátit se od emocí, zatvrdit se a používat čistě chladný rozum. Na velmi malém prostoru jsou tak divákovi odhaleny klíčové prvky, které se k Aaronově postavě vážou: chladnokrevnost, oportunismus a morální zkaženost.

Sexuální aspekt je pak potvrzen především v dialogu mezi Aaronem a Tamořinými syny, Demetriem a Chironem, kteří se prou o Titovu dceru Lavinii. Aaron zde vystupuje jako klidnící element, je to on, kdo utiňuje spor mezi oběma bratry, zároveň je to však také Aaron, kdo aktivně navrhuje řešení situace, jenž, založené na lsti a úskocích, je veskrze chlípné, násilné a kruté.¹⁷⁷ Důležitým prvkem této scény je též vyzdvižení Aaronova umění manipulace s ostatními postavami, které se velmi silně rozvíjí v následujících výstupech. Podlost, která je příčinou a zároveň hybatelem Aaronových činů, je jím velebena¹⁷⁸ avšak zároveň v ní vidí prvek, který je mu, jako černochovi, vlastní.¹⁷⁹ Na rozdíl od Mulyho Mahameta, tak Aaron není černý, protože symbolizuje morální zkaženost. Naopak, u něj je jeho černá barva pleti *předpokladem* pro to, aby ztělesnil morální zkaženost a vykonával zlo. Krutost až bestialita jeho jednání je o to větší, že Aarona k nim nepudí žádný prokazatelný motiv. Přestože publiku podsouvá představu pomsty jako hlavního motivu jeho jednání,¹⁸⁰ v průběhu hry se tento prvek neprokáže být podloženým. Ve výsledku tak Aaron vzbuzuje dojem, že jediným jeho motivem je prostá záliba v podlosti, machinacích a zlu, která je mu díky jeho tmavé tváři vrozená.

Aaronova postava je však v průběhu hry zproblematizována v okamžiku, kdy se objevuje jeho a Tamořino nemanželské dítě. Ostatní postavy na něj nahlíží stejným způsobem

with this queen“ 2.i.1-21).

¹⁷⁷ „Je přece hloupé o tohle se přít. / Což by vás urazilo, kdybyste / uspěli oba? [...] Ke společnému cíli spojte síly. / Úskok a lest vám splní vaše touhy / a jedno je, jak toho dosáhnete. [...] poklady Lavinie popleňte / a bez milosti nasyťte svůj chtíč.“ („Why, hark ye, hark ye! And are you such fools / To square for this? Would it offend you then / That both should speed? [...] ‘Tis policy and stratagem must do / That you affect, and so must you resolve, / That what you cannot as you would achieve, / You must perforce accomplish as you may. [...] There serve your lust shadowed from heaven’s eye, / And revel in Lavinia’s treasury“ (2.i.99-131).

¹⁷⁸ „Ta [lest] když se zdaří / vzejde z ní podlost přímo nádherná.“ („Which, cunningly effected, will beget / A very excellent piece of villainy“ 2.iii.6-7).

¹⁷⁹ „Blázny ctnost zdobí jako svatozář, / já duši černou chci mít jako tvář.“ („Let fools do good, and fair men call for grace, / Aaron will have his soul black like his face“ 3.i.204-205).

¹⁸⁰ „V srdci mám mstu a smrt mě svrbí v dlaních, / v hlavě mi buší krev a msta a smrt“ („Vengeance is in my heart, death in my hand, / Blood and revenge are hammering in my head“ 2.iii.38-39).

jako na Aarona samotného.¹⁸¹ Aaronův syn tak figuruje jako jeho miniatura, na níž se, stejně jako na Chámovy potomky v cestopisech, přenáší hříšné dědictví jeho otce, které jej do budoucna fatálním způsobem formuje. Samotný Aaron však tímto zvratem prodělá určitou transformaci. Syna vnímá jako „vzácný poklad,“ „nejdražší bytost na světě,“ kterou hodlá ubránit „světu navzdory“.¹⁸² Tamořina víra, že „když Aaron bude rozumný, všechno se [jim] podaří“¹⁸³ utajit, zůstává nenaplněná: Aaronova chladnokrevnost se mění v silnou citovost, a podobně jako u marockého prince v *Kupci benátském* jsou to emoce, co až do konce hry řídí Aaronova další jednání. Aby zachránil své dítě, uteče s ním pryč z Říma a když je zajat gótskými jednotkami, volí zradu na Tamoře, rozhodne se mluvit „o znásilněních, masakrech a zradách, / o činech černých jako noc“,¹⁸⁴ výměnou za přísahu od budoucího římského císaře, že jeho synovi bude zajištěna ochrana a řádná výchova. Na druhou stranu, Aaron se rozhodně neřadí mezi postavy napravených hříšníků, které se pod vlivem určitého zlomu změní a kají se za své hříchy. Jeho transformace je pouze částečná a když je mu v závěru hry otevřena možnost pokání, Aaron lituje pouze toho, že nespáchal více zla.¹⁸⁵

Dekkerova tragédie msty, *Nadvláda chťiče: chlípná královna* (1599/1600), kopíruje mnohé motivy analyzované už u Shakespearova *Tita Andronica* a *Kupce benátského*, či u Peeleova *Alcazaru*. Zároveň však Dekker posouvá výsledný obraz černé postavy ještě dále, než jak jsme měli doposud možnost pozorovat. Děj hry, zasazený do prostředí kastilského dvora, se soustředí na postavu mouřenína Eleazara, prince berberského, který se do Španělska dostal jako zajatec španělských jednotek. Zde se Eleazar oženil se španělskou dívkou Marií, zároveň však udržuje milostný poměr s Eugenií, královnou matkou. Po smrti krále Filipa Eleazar osnuje plán, jak se pomstít Španělům za smrt svého otce, čehož chce dosáhnout mocenským ovládnutím královského trůnu a likvidací téměř všech postav spojených s královskou rodinou. Eleazarovy machinace a jeho způsob manipulace s ostatními postavami za účelem dosažení kýžené pomsty

¹⁸¹ „hnusný plod [Tamořina] chťiče,“ „obraz [Aaronovy] / ďábelské tváře“ („the base fruit of her burning lust“, „this growing image of thy fiend-like face“ 5.i.44-6); „potomek černý, zlověstný a smutný, / hnusný jako ropucha“ („A joyless, dismal, black, and sorrowful issue! / Here is the babe, as loathsome as a toad,“ 4.ii.69-70), „potomek hnusného ďábla“ („the offspring of so foul a fiend!“ 4.ii.77).

¹⁸² „this treasure“ (4.ii.176), „This before all the world do I prefer“ (4.ii.112), „This maugre all the world will I keep safe“ (4.ii.113).

¹⁸³ „If Aaron now be wise, / Then is all safe“ (4.iv.36-37).

¹⁸⁴ „of murders, rapes, and massacres, / Acts of black night, abominable deeds“ (5.i.66-67).

¹⁸⁵ „Já nejsem děcko nebudu se modlit, / nechci se kát a litovat svých činů. / Tisíckrát horší zločiny bych spáchal, / kdybych jen mohl. Jestli v životě / jsem udělal jediný dobrý skutek, / z celého srdce toho lituji“ („I am no baby, I, that with base prayers / I should repent the evils I have done: / Ten thousand worse than ever yet I did / Would I perform, if I might have my will: / If one good deed in all my life I did, / I do repent it from my very soul“ 5.iii.183-188).

pak tvoří jádro celé hry.

Už samotná volba jména hlavního antagonisty a jeho původ vytváří spojitost s předchozími hrami. Podle Starého zákona byl Eleazar synem Áronovým, čímž vzniká volná návaznost na Aarona z *Tita Andronica*, jeho původ *prince Fezu a Berbérie* pak odkazuje k Mulymu Mahametovi z *Alcazaru*. Tato linka je podpořena odkazy k potomkům obou antagonistů: jak Aaron tak Muly mají syny, kteří je přežijí, jejichž budoucnost je nejasná, avšak odehrává se mimo domovskou sféru, pod taktovkou cizích opatrovníků. Návaznost na *Alcazar* pak posiluje samotný Eleazar, když vypráví o svém otci, „který se svou říší ztratil i svůj život, / a zanechal [jej] v zajetí španělského tyрана.“¹⁸⁶

Podobně jako v *Titovi* i zde silně figuruje prvek spojení bílé ženy a černého muže. V *Nadvládě* je navíc tento motiv zdvojnásoben, jelikož Eleazar je jak ženat s bílou ženou, tak s jinou bílou ženou udržuje mimomanželský poměr. Povaha vztahu mezi Eleazarem a Eugenií, respektive Marií, je však zásadně odlišná od vztahu Aarona a Tamory. Zatímco Eleazar je pro Eugenií „sladkým mouřenínem“ a „laskavým pánem“,¹⁸⁷ a pro Marii „drahým Eleazarem“ a „laskavým manželem“,¹⁸⁸ Eleazar obě ženy chápe pouze jako prostředek, skrze který může naplnit svou pomstu. I zde se tak opakuje motiv, kdy důvěra vložená bílou postavou (Sebastián, Tamora) v mouřenína (Muly Mahamet, Aaron) znamená nakonec její zkázu.

I přes svůj královský původ není Eleazar ostatními postavami vnímán tímto prizmatem. V průběhu hry je neustále zdůrazňována jeho vizuální odlišnost a do popředí vystupuje, stejně jako v *Kupci benátském*, xenofobnost jeho okolí.¹⁸⁹ Oddělení černého Eleazara od bílé španělské společnosti je dosaženo prostřednictvím komplexu obrazů, které do značné míry opakují motivy předchozích her. Eleazar je tak spojován s padouštvím,¹⁹⁰ otroctvím,¹⁹¹ proradností,¹⁹² ambiciózností¹⁹³ a chlípností.¹⁹⁴ Silně akcentovaným motivem je pak vnímání

¹⁸⁶ „My father, who with his empire lost his life, / And left me captive to a Spanish tyrant“ (1.ii.13-14). Thomas DEKKER, *Lust's Dominion Or the Lascivious Queen*, In *Old English Plays. Vol. I*, London 1814. Všechny další odkazy ke hře budou vycházet z tohoto vydání. Překlad do českého jazyka je autorčin vlastní.

¹⁸⁷ „sweet Moor“ (2.ii.78); „my gracious lord“ (1.i.3).

¹⁸⁸ „dear Eleazar“ (2.vi.1); „sweet husband“ (2.vi.4).

¹⁸⁹ Například když se nový španělský král Fernando snaží svést Eleazarovu manželku Marii, jeho hlavním argumentem, proč by mu měla podlehnout, je, že její „manžel není Španěl; ty však jsi, / stejně jako Fernando“ („Thy husband is no Spaniard; thou art one, / So is Fernando“ 3.ii.21-22).

¹⁹⁰ „ambiciózní padouch!“ („Ambitious villain!“ 2.iv.10), „padouch“ („villain“ 5.ii.1).

¹⁹¹ „nízký otrok“ („base slave“ 2.i.60); „divoký otrok“ („savage slave“ 5.ii.1); „nelidský otrok“ („inhuman slave“ 5.v.85).

¹⁹² „zatracený zrádce“ („damn'd traitor“ 3.iv.19)

¹⁹³ „ambiciózní mouřenín“ („an ambitious Moor“ 4.i.2)

¹⁹⁴ „náruč toho chlípníka“ („that lecher's arms“ 1.iii.122); „ten mouřenín, který z našeho krále dělá paroháče“ („the Moor; / That's he that makes a cuckold of our king“ 1.i.95-96).

Eleazara jako ďábla a zatracence,¹⁹⁵ jenž je zároveň vázán na jeho původ,¹⁹⁶ černou barvou pleti¹⁹⁷ a symbolické ztělesnění smrti.¹⁹⁸ Posílení obrazu Eleazara jako ďábla je dosaženo přítomností dalších dvou černošských postav, jeho pomocníků Balthazara a Zaracka. Ti mu asistují při realizaci jeho intrik a vytváří tak analogický obraz k mysterijnímu Luciferovi, doprovázenému malými ďábly, jeho služebníky. Podobně jako v *Titovi* je negativita Eleazarovy postavy vyeskalovaná využitím zvířecích metafor. Těmi je pak paralelně posilován obraz Eleazarovy nízkosti, ošklivosti, falše a dravosti.¹⁹⁹

Sám Eleazar v otázce své černé barvy pokožky nabízí obecnstvu poněkud dichotomický postoj. Na jednu stranu apeluje na ostatní postavy, aby jimi nebyl posuzován podle své barvy pleti nebo původu, ale na základě činů, které vykonal ve prospěch Španělska²⁰⁰ a zdůrazňuje, že v jeho žilách „koluje krev stejně červená a stejně vznešená, jako [v žilách] těch nejlepších / a nejhrdějších Španělů“.²⁰¹ Na druhou stranu však Eleazar sám sebe vyčleňuje *právě* důrazem, který na svou barvu pokožky klade. Stejně jako Aaron, i Eleazar je pyšný na svou tmavou pleť, kterou zároveň vnímá v úzkém propojení s padouštvím.²⁰² Černá tvář je pak pro něj vrozenou predispozicí pro páchání zla.²⁰³

Eleazarovo padoušství je silně zakořeněno v jeho touze po pomstě, která je, na rozdíl od Aarona, odůvodněná. Pomsta, jež je jeho hnacím motorem, jej pak často vede k silným projevům krvelačnosti,²⁰⁴ které jsme mohli pozorovat v umenšené míře už u Mulyho

¹⁹⁵ „ďábel“ („Devil“ 5.ii.26); „zatracený mouřenín“ („damned Moor,“ 4.i.21); „ten zatracený mouřenín, ten ďábel, ten lucifer“ („That damn'd Moor, that devil, that lucifer“ 2.i.57).

¹⁹⁶ „mouřenín, ďábel“ („Moor, devil“ 2.iv.7); „To je ten černý princ ďáblů“ („That's the black prince of devils“ 1.i.95-98).

¹⁹⁷ „černý ďábel“ („Black devil“ 2.iv.37); „Když spatřili jsme tvoji tvář, viděli jsme peklo“ („Seeing your face we thought of hell“ 2.iii.36); „Ty synu pekla, / tvůj původ je vepsán ve tvé tváři“ („Thou true stamp'd son of hell, / Thy pedigree is written in thy face“ 4.i.42-43); „mouřenín, / jenž má zatracení vtištěno do kůže“ („a Moor, / That hath damnation dy'd upon his flesh“ 5.iv.20-21).

¹⁹⁸ „Proč zírá ten ďábel tak, jako by bílá smrt / učinila jeho oči hroznými posly / zvěstujícími zkázu světa?“ („Why stares this devil thus, as if pale death / Had made his eyes the dreadful messengers / To carry black destruction to the world?“ 2.i.1-3).

¹⁹⁹ „zatracený pes“ („damnation dog“ 5.v.14), „ropucha“ („toad“ 5.v.8), „had, [jenž] otrávil“ Filipovo lože („serpent [who] poison'd Philip's bed 5.ii.30), „tento zatracený negr, lvu podobný“ („This damned negro, lion-like“ 4.ii.42).

²⁰⁰ „value me, / Not by my sun-burnt cheeks, nor by my birth; / But by my loss of blood, / Which I have sacrificed in Spain's defence“ (3.iv.57-60).

²⁰¹ „Although my flesh be tawny, in my veins / Runs blood as red, as royal, as the best / And proudest in Spain“ (1.ii.10-12).

²⁰² „Díky ti, předvídavá stvořitelko, / za to, že když jsi mě utvářela, zamýšlela jsi / aby ze mě byl padouch; díky, tobě i přírodě, / té dovedné řemeslnici: díky za mou tvář! / Díky, že nemám schopnost se červenat!“ („I thank thee, provident creation, / That seeing in moulding me thou didst intend / I should prove villain; thanks to thee and nature, / That skilful workman: thanks for my face! / Thanks that I have not wit to blush!“ (2.ii.81-85).

²⁰³ Když Eleazar mluví k Balthazarovi a Zarackovi, říká: „Vaše tváře jsou černé, nedopusťme tedy, aby vaše duše vypadaly bílé“ („Your cheeks are black, let not your souls look white“ 2.ii.104).

²⁰⁴ „Jednoho po druhém, všechny vás pošlu do pekla. / Španělsko, utopím tě v té vlastní hrdé krvi, / z mršin si pak postavím archu: sbohem! / Pomsta a já poplujeme po krvi do pekla“ („By one, and one, I'll ship you all to hell. /

Mahameta. Pomsta je u Eleazara také jakýmsi prvkem suplujícím víru v Boha: „svaté Pomstě“ zasvěcuje Eleazar svoje vraždy²⁰⁵ a pro úspěch svých činů vyzývá pomoc temnoty a děsů.²⁰⁶ Eleazarova moc nad ostatními postavami, skrze které se snaží dosáhnout kýžené pomsty, „pramení z jeho schopnosti hrát roli, ať už je to role dotčeného milence, hrdého válečníka, ďábelského mstitele, podvodníka nebo svůdce.“²⁰⁷ Eleazarovo umění manipulace je ve hře spojeno především s jeho schopností očarovat své okolí pomocí slov. Představa magie, která je vetkaná v Eleazarově jazyce, skrze nějž si podmaňuje své okolí, je v *Nadvládě* velice silným motivem. Odkazuje k němu nejenom Eleazar sám,²⁰⁸ ale akcentují jej i ostatní postavy hry jako rys, který z Eleazara činí jednoho z nejstrašnějších možných protivníků.²⁰⁹ Obraz Eleazara jako ďábla, Lucifera, je tímto aspektem vyeskalován do nejvyšší možné míry. Důležité v tomto kontextu je, že Eleazarova „magičnost“ je vylíčena jako přenositelná.²¹⁰ Jelikož se pak jedná o rys, který je charakteristický výhradně pro jeho postavu, analogicky se tak vytváří představa, že stejným způsobem je přenositelná i jeho černost, respektive ďábelskost. Z toho důvodu Eleazar jako mouřenín představuje největší možnou hrozbu, která v závěru hry, po jeho smrti, vede španělský dvůr k příkazu, aby byli „všichni mouřeníní ze Španělska vyhnáni.“²¹¹

3.6 Shakespearův vznešený divoch

Poslední hrou, které je potřeba alespoň krátce věnovat pozornost, je Shakespearův *Othello: mouřenín benátský* (1603-4). Vzhledem k množství literárně vědeckých prací, které se analýze

Spain, I will drown thee with thine own proud blood, / Then make an ark of carcasses: farewell! / Revenge and I will sail in blood to hell.“ 2.vi.42-45); „Zbuduji si trůn / z kostí mrtvol; a schody k němu / budou z hlav Španělů, vyskládané do řad“ („I will have a chair / Made of all dead men's bones; and the ascents / Shall be the heads of Spaniards set in ranks“ 5.v.99-101).

²⁰⁵ „Tobě, jenž se nikdy nečervenáš, ačkoliv tvé tváře / jsou plné krve, ó, svatá Pomsto, tobě / zasvěcují své vraždy“ („To thee, that never blushes, though thy cheeks / Are full of blood, O Saint Revenge, to thee / I consecrate my murders“ 5.vi.68-70).

²⁰⁶ „temnoto, hrůzo, / vyzývám vaši pomoc; začněte jednat“ („darkness, horror, / Thus I invoke your aid; your act begin“ 2.iii.82-83).

²⁰⁷ „Eleazar's power comes from his ability to play a part, whether the role of the aggrieved lover, the proud warrior, the devilish revenger, the trickster, or the seducer“ In VAUGHANOVÁ, *Performing Blackness*, s.54.

²⁰⁸ „A kouzlem výřečnosti, / jsem přeměnil tohoto mnohohlavého Kerbera, / [...] toho vlka já jsem držel za uši a zkrotl jej, / a přinutil jej třást se před mouřenínovým velkým jménem“ („And by the magic of true eloquence, / Transform'd this many-headed Cerberus, / [...] This wolf I held by th'e ears and made him tame, / And made him tremble at the Moor's great name“ 3.vi.20-21; 29-30).

²⁰⁹ „Ten mouřenín je ďábel: nikdy dřív se žádný strašný démon, / očarován mocnými kouzly nějakého čaroděje, / neprobil z vězení pevné země / s takovou hrůzou, jako tento pekelný princ“ („The Moor's a devil: never did horrid fiend, / Compel'd by some magician's mighty charm, / Break through the prisons of the solid earth / With more strange horror, than this prince of hell“ 4.ii.38-41).

²¹⁰ Když Eleazar zmanipuluje královnu k tomu, aby zneškodnila kardinála Mendozu, líčí, jak ji poslal „vzbrojenou magií lásky, aby očarovala kardinála, / a uvázala pomstu neodolatelnými kouzly; / [...] a kouzlem Istivého polibku / jej odzbrojila“ („Arm'd with love's magic, to enchant the cardinal, / And bind revenge down with resistless charms; / [...] And by the witchcraft of a cunning kiss / Has she disarm'd him“ 4.iii.115-119).

²¹¹ „Let all the Moors be banished from Spain“ (5.iii.182-183).

Othella věnují, bude v této části pozornost soustředěna především na to, jak *Othello* zapadá do, respektive se vymyká z dobových tendencí.

Shakespeare v *Othellovi* do značné míry opakuje motivy, které jsme demonstrovali na předchozích hrách, pracuje s nimi však zcela odlišně a v řadě situací je zcela převrací. Již úvodní scéna hry je jakousi paralelou k *Alcazaru*: stejně jako u Mulyho i u Othella je o něm samotném vytvořen silně negativní obraz ještě před tím, než sám vstupuje na scénu. První informací, kterou publikum o Othellovi dostává, je, že je mouřenín. Aspekt vizuální odlišnosti je pak rozšiřován o další, veskrze stereotypní obrazy, spojené s jeho tmavou pletí. Othello je tak vykreslen jako „negr pyskatej“, „starej černej beran“, „d’ábel“, „berberský hřebec“, „oplzlý Maur“, „vandrák a zhýralec“.²¹² Tento obraz je vyostřen zasazením černého Othella do bílé křesťanské benátské společnosti a především pak jeho vztahem s bílou Desdemonou, kterou údajně „spoutal [...] do řetězů čar a kouzel“ a „na ní[ž] vyzkoušel svá temná kouzla, / obloudil její mládí drogami, / co ochromují vůli“.²¹³ Na relativně malém prostoru jsou do Othellovy postavy koncentrovány téměř všechny prvky obsažené v *Titovi* a spojované s Aaronem: cizost, divokost, vykořeněnost, chlípnost a d’ábelskost.

Tento obraz je však vyvrácen v okamžiku, kdy na scénu vstupuje sám Othello. Jeho klidné vystupování ihned zpochybňuje všechny obrazy, které o něm byly vytvořeny. Nejdůležitějším rysem, který o sobě Othello vyjevuje, je jeho hluboká víra v poctivost a čest.²¹⁴ Když se pak má obhajovat před zasedáním senátu, jeho řeč je pokorná a plná respektu vůči benátským představitelům. Stejně jako princ marocký v *Kupci benátském*, i Othello věří, že to, podle čeho má být jedinec hodnocen, jsou jeho činy a ne jeho barva pleti; v Othellově případě pak činy, které vykonal ve službách Benátek. Othello se tak vnímá jako plnohodnotná součást benátské společnosti, přijímá její tradice, včetně křesťanské víry.²¹⁵ V průběhu tohoto projevu Othello také vyvrací obraz chlípného černocha, který si Desdemonu podmanil kouzly. Během několika veršů přesvědčuje Senát o tom, že jeho vztah s Desdemonou je láskyplný a založený na vzájemných sympatiích.²¹⁶ Zároveň zde však Othello dokazuje, že jeho jazyk skutečně *je*

²¹² „thicklips“ (1.i.66), „and old black ram“ (1.i.88), „a Barbary horse“ (1.i.111), „a lascivious Moor“ (1.i.126), „an extravagant and wheeling stranger“ (1.i.136). William SHAKESPEARE, *Othello, mouřenín benátský / Othello, the Moor of Venice*, ed. a přel. Martin HILSKÝ, Brno 2006. Všechny další odkazy ke hře budou vycházet z tohoto vydání.

²¹³ „she in chains of magic [...] bound“ (1.ii.66), „practised on her [...] foul charms / Abused her delicate youth with drugs or minerals / That weaken motion“ (1.ii. 74-76).

²¹⁴ „Má hodnost, schopnosti a čistá duše / mě vždycky ochrání“ („My parts [actions], my title and my perfect soul / Shall manifest me rightly“ 1.ii. 32-33).

²¹⁵ „Jsme poturčenci? [...] Barbarská, nekřesťanská rvačka, fuj!“ („Are we turned Turks? [...] For Christian shame, put by this Barbarous brawl“ 2.iii.163-165).

²¹⁶ „milovala mne / pro všechny strážně, co jsem musel přestát, / já ji zas, že pohnuly ji k slzám: / to jsou ta kouzla, jimiž jsem ji získal“ („She loved me for the dangers I had passed / And I loved her that she did pity them. / This is the only witchcraft I have used“ 1.iii.168-170).

magický a podmanivý, avšak ne tím ďábelsky manipulativním způsobem jako v případě Eleazara.

Inovací oproti předchozím hrám je určitá dichotomie bílé společnosti v nahlížení na černou postavu. Podobné náznaky jsme mohli vidět jak v *Alcazaru*, tak v *Nadvládě chťice*, avšak většinou se jednalo o individuální případy, ve kterých bylo navíc jakékoliv pozitivní hodnocení tmavé postavy pouze dočasné, protože bylo do značné míry založeno na iluzi, kterou kolem své osoby černá postava vybudovala. V *Othellovi* se však okruh postav, které jej vnímají *především* jako cenného člena benátské společnosti, zásadně rozšiřuje. Tato skupina, která na Othella nahlíží primárně skrze jeho služby státu, zahrnuje jak benátské elity, tak vojáky, kterých je Othello velitelem. V jejich promluvách je Othellovo jméno spojováno s přívlastky jako „statečný“ a „vzácný,“ hodnocen je pak jako „ctihodný guvernér“ a „skvělý velitel“,²¹⁷ a aspekt jeho rasové odlišnosti nehraje v těchto hodnoceních žádnou roli. Jejich vnímání Othella navíc nepodléhá proměně, jelikož Othello kolem své osoby nebuduje iluzi loajality, ale loajálním skutečně je.

Většina výše analyzovaných her prezentovala černou postavu v roli hlavního antagonisty, který na sebe váže veškeré negativní obrazy a stereotypy. Shakespeare v *Othellovi* však převrací symboliku, která se váže k černé a bílé barvě. Hlavním antagonistou tak není černý Othello, ale bílý Jago, manipulátor, který v sobě soustřeďuje ty nejhorší aspekty, jež jsme pozorovali v předchozích případech u černošských postav. Je to pak Jagovo umění manipulace, které Othella transformuje do té podoby, jakou mu Jago připsal na začátku hry. Pod vlivem této proměny se z Othella stává násilnický divoch, krutý ďábel, který nakonec zabíjí i svou nevinnou manželku. Zásadním rozdílem mezi Othellem a ostatními černými postavami, je však to, jakým způsobem přistupují k jimi napáchanému zlu. Poté, co si Othello uvědomí, že se sám stal aktivním konatelem zla, bere na sebe zodpovědnost za svoje činy. Není to pak boží zásah (*Alcazar*), ani soud realizovaný ostatními postavami (*Titus*, *Nadvláda*), kterým je Othello potrestán. Naopak, sám nad sebou vynáší rozsudek a sám je také vykonavatelem sobě uloženého trestu. Oproti zbabělému Mulymu, po zlu bažícím Aaronovi a krvelačném Eleazarovi, u nichž je jejich závěr pouze potvrzením jim připisovaných vlastností, vyznívá Othellův konec radikálně odlišně. Přijetí smrti z vlastních rukou je tak Othellovým posledním pokusem vyvrátit s ním spojované negativní obrazy a znovupotvrdit svou ušlechtilost, skrze kterou se prezentoval na začátku hry.

²¹⁷ „valiant“ (1.iii.49), „brave“ (2.i.39), „worthy“ (2.iii.190); „a worthy governor“ (2.i.30), „so good a commander“ (2.iii.272).

3.7 Shrnutí

Základní tendence, které anglická dramatická tvorba na konci 16. století při prezentaci obrazu vizuálně odlišného Jiného vykazuje, lze shrnout následovně. Nejdůležitějším posunem je přechod od abstraktního, symbolického významu černých postav, ke konkrétním reprezentantům rasové Jinakosti. Tento proces lze rozdělit do tří fází, které se ke konci 16. století překrývají. V první fázi černé postavy nesly symbolický význam, jímž bylo oddělení zla od dobra, respektive zatracení od spásy. Jejich černost tak souvisela výlučně s morální a náboženskou rovinou. V další fázi se přidává rovina rasové odlišnosti. Ta zde však není konkretizována: černé postavy reprezentují neevropské nekřesťanské entity a nevykazují žádné další distinktivní rysy. V poslední fázi dochází k silnému „zkonkretizování“ postav, již mají jména a jejich původ je spojován s určitou geografickou oblastí. Jejich Jinakost je dále podtržena zasazením do bílé křesťanské společnosti, v níž vystupují jako izolovaný element, odlišný nejen vizuálně, ale také charakterově.

Velmi silným prostředkem zdůrazňování Jinakosti černých postav a jejich vyčlenění z většinově bílé společnosti je komplex obrazů, který se k nim váže. Jak jsme mohli sledovat v analyzovaných hrách, tento korpus pracoval s obrazy z mystérií, moralit a cestopisné tvorby, kteréžto kombinoval s populárními stereotypy. Vykreslení černých postav tak bylo silně negativní a důraz byl kladen zejména na jejich divokost, amorálnost, manipulativnost a bestiální krvelačnost. Tento proces v rámci vymezeného období eskaluje a vrcholí vyobrazením absolutního zla ztělesněného Eleazarem v *Nadvládě chťiče*. Ačkoliv černé postavy v drtivé většině případů vystupují jako antagonisté, je možné pozorovat určité pokusy o zproblematizování této pozice. Nejvýraznějším z nich je bezesporu Shakespearův Othello, který však představuje naprostou výjimku v dramatické produkci.

Přestože jsme měli možnost sledovat i určitá vybočení z úzu vykreslení černých postav na jevišti, jejich převažujícím rysem byla zápornost. Obrazy, které dobová divadelní tvorba nabízí, jsou vesměs neměnné, silně stereotypizované, a v důsledku nutně jednorozměrné.

Závěr

Hlavním cílem této bakalářské práce bylo reflektovat potýkání anglické společnosti druhé poloviny 16. století s Jinakostí, konkrétně s africkým obyvatelstvem. Snažila se zmapovat, jaký obraz o africkém Jiném v Anglii převládal a zda se postupem času proměňoval. Pro tyto účely byla zkoumána nejprve cestopisná produkce, která jako první nepřímo zprostředkovala anglické společnosti určitý obraz Afričanů. Dále byla pozornost věnována navazování přímých kontaktů s africkým obyvatelstvem, a to jak na africké, tak na anglické půdě. Poslední část práce se zaměřila především na divadelní produkci závěru 16. století, v níž se africké postavy často vyskytovaly, byly v rámci děje aktivní a spolupodílely se na zápletkce. Stěžejní otázkou, na niž se práce snažila odpovědět, bylo, zda na sebe sféry přímých kontaktů s Afričany, cestopisná produkce z nich pramenící a divadelní praxe navzájem působily, nebo zda na sobě nebyly vůbec závislé.

Co se týče vztahu mezi cestopisnou produkcí, která se věnovala Africe, a silící interakcí anglické společnosti s africkými oblastmi v druhé polovině 16. století, lze konstatovat, že cestopisy tento aspekt odráží poměrně intenzivně. S rostoucí mírou přímých kontaktů začíná vznikat odlišně laděná cestopisná produkce, která se již vyznačovala větší mírou vnitřní diferenciací co do jednotlivých komunit obývajících africký kontinent. Zásadním činitelem v tomto procesu pak byla snaha usnadnit anglickým cestovatelům naplnění ekonomicko-mocenských cílů a zajistit dostatečné finanční zaštitění pro další námořní aktivity. Tento posun můžeme pozorovat například u Boordeových pasáží věnujících se Egyptu a Berbérii, především však v řadě příspěvků v Hakluytově antologii. Zároveň je však třeba upozornit, že i přes doposud nevídanou intenzitu přímých kontaktů Anglie s Afrikou neznamenal tato změna ve vnímání afrického obyvatelstva jako Jiného, ale bylo tomu paradoxně přímo naopak. Až do sklonku Alžbětiny vlády je tak v cestopisech popisujících obyvatelstvo subsaharské Afriky kontinuálně zdůrazňován jejich divoký a primitivní způsob života (Eden-Willes; Hakluyt; Abbot). Tento důraz je v řadě případů doprovázen negativně zabarvenými popisy charakterových vlastností Afričanů (Best; Hakluyt). Vysvětlení tohoto jevu tkví dle mého názoru především v mocensko-politické rovině. Podobně jako v případě legitimizace výbojů v Novém světě, i v oblasti subsaharské Afriky bylo třeba ospravedlnit agresivní anglickou politiku vůči místním obyvatelům. Prostředkem pro naplnění těchto snah pak byl proces exkluze, degradace či dokonce až demonizace místních obyvatel prezentovaný v cestopisech. Nad nimi pak čněli morálně čistí, zbožní a civilizovaní Angličané. Pozoruhodná však je skutečnost, že tento stereotyp zatížený a do značné míry negativní obraz se objevuje i

v produkci věnující se severoafrickému obyvatelstvu, a to prakticky až do konce 16. století (viz Thévet a Hakluyt). Ačkoliv mocensky byla Anglie v souvislosti se severoafrickým okruhem stavěna do podřízené pozice, mísení stereotypních obrazů spojených s africkým obyvatelstvem bez ohledu na konkrétní geografickou oblast umožňovalo pohodlněji aplikovat koncept anglické nadřazenosti (morální, náboženské) nad africkým obyvatelstvem jakožto celkem a zároveň tak prostřednictvím zdůrazňování dichotomie *my* versus *oni* posilovat národní sebeuvědomění. Lze tedy konstatovat, že navzdory intenzivním kontaktům Anglie a Afriky v druhé polovině 16. století stále přetrvává, dokonce se i posiluje stereotypizace afrického obyvatelstva jako takového – a to i přesto, že vztahy mezi Anglií a africkými zeměmi místy nabývaly dokonce vrcholně diplomatického charakteru.

Pokud se zaměříme na to, zda a jak byla v lidové kultuře reflektována přímá zkušenost s africkým Jiným, lze konstatovat, že alžbětinská divadelní praxe věnuje anglické politice vedené v Africe určitou pozornost, avšak zároveň ji nahlíží velmi specifickým způsobem. V analyzovaných hrách jsme měli možnost vidět reprezentanty obou skupin afrického obyvatelstva, s nimiž Angličané přicházeli do kontaktu. V případě subsaharských Afričanů je, podobně jako v cestopisné tvorbě, zdůrazňována jejich nízkost, symbolizovaná otroctvím, ďábelskost a proradnost. Zajímavější je v tomto ohledu práce s obrazem Severoafričanů. Ti jsou ve zvolených hrách výhradně reprezentanty marockých elit. I přesto je však u nich zdůrazňována především prohnatost, doplněná o rysy krvelačnosti, ambicióznosti, amorálnosti a ďábelskosti. Důležitou skutečností pak je, že *právě* tyto charakterové rysy ve výsledku vedou v závěru her k pádu daných postav. Objevuje se tak paralelní linie k poselství cestopisné produkce, kdy je distinktivním prvkem dichotomie *my-oni* především morální čistota a nadřazenost bílé křesťanské společnosti. Symbolická porážka černých postav na jevišti tak odráží víru, že toto vítězství později nastane i na rovině vojenské.²¹⁸

Závěrem tak lze konstatovat, že ani přímý kontakt s africkým Jiným na domácí půdě neměl výraznější vliv na transformaci obrazu směrem k pozitivnějšímu vyznění. Výsledný obraz nadále zůstává silně negativní, ačkoliv jádro tohoto negativního vnímání se transformuje. Ve středověké cestopisné a divadelní produkci figurovaly černé postavy jako symboly, kódované skrze morální standardy a odrážející fantazie společnosti. V případě raně novověké produkce jsou však jádrem negativního obrazu *právě* přímé kontakty s tímto Jiným. Ty však *reálně* nereflektují přímou zkušenost, nýbrž odrážejí především představy, obavy, strach a tajná

²¹⁸ Nabil MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery*, New York 1999, s. 112-113.

přání anglické společnosti vázaná na africkou Jinakost.²¹⁹

Co se týče možností dalšího výzkumu, nabízí se hned několik oblastí, v nichž by bylo možné na zde prezentované výsledky navázat. Zprv by bylo zajímavé rozšířit analýzu i na další sféry alžbětinské kultury reagující na Jinakost reprezentovanou africkým obyvatelstvem a pomocí komparativní metody porovnat výsledné obrazy vytvářené o tomto konkrétním Jiném. Jednou z oblastí by mohlo být nepochybně vizuální umění, jelikož se dochovalo relativně pestré spektrum obrazů, kreseb a ilustrací vypodobňující africké obyvatelstvo. Z písemných pramenů by bylo zajímavé zmapovat obraz Afričanů prezentovaný v záznamech oficiálních návštěv marockých vyslanců v Anglii a ten případně srovnat s obrazem předkládaným ve zprávách zajatců, kteří prožili určitou část života v Africe. Druhý směr výzkumu nabízí srovnání obrazu afrického obyvatelstva s obrazem ostatních reprezentantů Jinakosti. Jak bylo uvedeno výše, paralelně s kontakty s Afrikou dochází k nárůstu kontaktů s Novým světem. Ačkoliv je charakter této interakce do značné míry odlišný, řada stereotypů, které si Angličané vytvořili a spojovali s jedním Jiným (tj. se severoamerickými indiány), byla uplatněna i na další Jiné (tj. na africké obyvatelstvo). Výrazným reprezentantem Jinakosti byli rovněž Židé, kterým byla v alžbětinské dramatické tvorbě věnována téměř stejná pozornost jako africkému obyvatelstvu. V tomto ohledu se tak nabízí možnost komparace obrazů spojených s Afričany v porovnání s obrazy spojenými s Židy.

²¹⁹ Virginia Mason VAUGHANOVÁ *Performing Blackness on English stages, 1500-1800*, Cambridge 2005, s. 5-6.

Bibliografie

Prameny

- BEST, George. *A True Discourse...* Early English Books Online.
<<http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/pageviewer-idx?cc=eebo;c=eebo;idno=a09429.0001.001;node=A09429.0001.001%3A7.2;seq=47;vid=4786;page=root;view=text>>.
- DEKKER, Thomas. *Lust's Dominion Or the Lascivious Queen*. In *Old English Plays. Vol. I*. London 1814.
- HAKLUYT, Richard. *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*. Ed. Edmund Goldsmid. Dec 2016
<<http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/metabook?id=hakluyt>>.
- LODGE, Thomas. *The Wounds of Civil War*. Ed. J. D WILSON. London 1910.
- MARLOWE, Christopher. *Tamburlaine. Part One*. In *Chief Elizabethan Dramatists Excluding Shakespeare*. Ed. William Allan NEILSON. Massachusetts 1911.
- PEELE, George. *Battle of Alcazar*. In *The English Dramatists. The Works of George Peele. Vol I*. Ed. A. H. BULLEN. London 1888.
- PEELE, George. *Edward the First*. In *The English Dramatists. The Works of George Peele. Vol I*. Ed. A. H. BULLEN. London 1888.
- SHAKESPEARE, William. *Kupec benátský / The Merchant of Venice*. Ed. a přel. Martin HILSKÝ. Brno 2005.
- SHAKESPEARE, William. *Othello, mouřenín benátský / Othello, the Moor of Venice*. Ed. a přel. Martin HILSKÝ. Brno 2006.
- SHAKESPEARE, William. *Titus Andronicus*. In *Dílo*. Ed. a přel. Martin HILSKÝ. Praha 2012.
- THÉVET, André. *New Founde Worlde*. Dec 2016 <<http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=eebo;idno=A13665.0001.001>>.

Sekundární literatura

- „Sir John Mandeville,“ *Encyclopaedia Britannica. Encyclopaedia Britannica Online*. Encyclopaedia Britannica Inc., 2016. Web. 22 Čer. 2016
<<http://www.britannica.com/biography/John-Mandeville>>.
- „Leo Africanus“. *Encyclopaedia Britannica. Encyclopaedia Britannica Online*. Encyclopaedia Britannica Inc., 2016. Web. 22 Čer. 2016 <<http://www.britannica.com/biography/Leo-Africanus>>.

- kol., *Namísto úvodu: „My“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky*. In: K. Kubiš (ed.). *Obraz druhého v historické perspektivě II: Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Praha 2003.
- BARTELISOVÁ, Emily C. *Imperialist Beginnings: Richard Hakluyt and the Construction of Africa*. Criticism 34, 1992.
- BARTELISOVÁ, Emily C. *Speaking of the Moor: From Alcazar to Othello*. Pennsylvania 2008.
- BARTELISOVÁ, Emily C. *Too Many Blackamoors: Deportation, Discrimination, and Elizabeth I*. SEL 46, 2006.
- BRAUDE, Benjamin. *The Sons of Noah and the Construction of Ethnic and Geographical Identities in the Medieval and Early Modern Periods*. The William and Mary Quarterly 54, 1997.
- BROWN, John Russell. *Shakespeare and his Comedies*. London 1957.
- BURKE, Peter. *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*. London 2001.
- BURTON, Jonathan – LOOMBA, Ania (eds.). *Race in Early Modern England: A Documentary Companion*. New York 2007.
- DEAN-SMITH, Margaret. *Folk-Play Origins of the English Masque*. Folklore 65, 1954.
- DRAKAKIS, John, *Introduction*. In: *The Merchant of Venice*. London 2010.
- DUNTON-DOWNER, Leslie – RIDING, Alan. *Shakespeare a jeho svět*. Praha 2006.
- EVANS, Herbert Arthur (ed.). *English Masques*. Glasgow 1898.
- FINLAY, Roger. *Population and Metropolis: The Demography of London 1580-1650*. Cambridge 1981.
- FRYER, Peter. *Staying Power: The History of Black People in Britain*. Edmonton 1984.
- GERZINA, Gretchen Holbrook. *Black London: Life before Emancipation*. New Brunswick 1995.
- HABIB, Imtiaz. *Black Lives in the English Archives 1500-1677: Imprints of the Invisible*. Aledrshot 2008.
- HONIGMANN, E. A. J. *Introduction*. In: *Othello*. Ed. E. A. J. HONNIGMANN. London 1997.
- JACKSON, L. P. *Elizabethan Seamen and the African Slave Trade*. The Journal of Negro History 9, 1924.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa. *Prostředí a identita*. In: K. Kubiš (ed.). *Obraz druhého v historické perspektivě II: Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Praha 2003.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa – KUBIŠ, Karel. *Introduction*. In: *Meeting the Other: studies in comparative history*. Praha 2006.

- LUKEŠ, Milan. *Alžbětinské divadlo*. In: *Alžbětinské divadlo: Shakespearovi předchůdci*. Edd. BEJBLÍK, Alois – LUKEŠ, Milan – HORNÁT, Jaroslav. Praha 1978.
- MATAR, Nabil. *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery*. New York 1999.
- NEILL, Michael. „Mulattos,“ „Blacks,“ and „Indian Moors“: *Othello and Early Modern Constructions of Human Difference*. *Shakespeare Quarterly* 49, 1998.
- POLLITT, Ronald. *John Hawkins's Troublesome Voyages: Merchants, Bureaucrats, and the Origin of the Slave Trade*. *Journal of British Studies*, 12, 1973.
- SAID, Edward. *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Praha 2008.
- VAUGHAN, Alden T. – VAUGHANOVÁ, Virginia Mason. *Before Othello: Elizabethan Representations of Sub-Saharan Africans*. *The William and Mary Quarterly* 54, 1997.
- VAUGHANOVÁ, Virginia Mason. *Performing Blackness on English stages, 1500-1800*. Cambridge 2005.
- YUNGBLUT, Laura Hunt. *Strangers Settled Here Amongst Us. Policies, perceptions and the presence of aliens in Elizabethan England*. London 1996.
- ZOOK, George Frederick. *Early Dutch and English Trade to West Africa*. *The Journal of Negro History* 4, 1919.